

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

(GEMDER)

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 2, Cilt: 2, Sayı:2

Aralık-2021

MAKALE BİLGİLERİ

Mescidin Fıkhî Hükümleri

Provisions Of The Mosque Regarding Fiqh (Sharia)

Bu makale Dr. Zübeyir Aslan tarafından Prof. Dr. Metin Yiğit danışmanlığında hazırlanan “İslâm Hukukunda Mâbedlerin Yeri ve Hükümü” isimli yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

YAZAR

Zübeyir ASLAN

DİB. zubeyrmejdo@gmail.com

Orcid: 0000-0002-4834-8749

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 30.11.2021

Makale Kabul Tarihi: 17.12.2021

Sayfa Aralığı: 352 - 403

Öz: Başta ilahî dinler olmak üzere bütün dinlerde ibadethâneler mevcuttur. İslâm dininde de namaz ve itikâf gibi bazı bedeni ibadetler mescid veya onun hükmündeki mekânlarda icra edilmektedir. İbadetin ön şartı olmamakla birlikte fiziksel olarak mescid, İslam'da Mescid-i Kubâ ile başlamış olsa da, Mescid-i Nebevî'nin inşasıyla birlikte bir müessese olarak Müslümanların hizmetine girmiştir. Bu sebeple İslâm literatürüne giren mescidin fiziki olarak imarı, tezyini, temiz tutulması, muhafazası yanı sıra içinde icra edilen ibadetler; keza kadın, engelli ve çocuk ile gayri müslimlerin mescide dair hükümleri hususunda klasik fıkhîta bir disiplin meydana gelmiştir. Genel anlamda yeryüzünün tamamı üzerinde ibadet edilmeye elverişlidir. Bununla birlikte Müslümanlar tarafından ibadete yönelik faaliyetler için kutsal bir mekân olarak mescid adıyla müstakil mekânlar belirlenmiştir. Mescidler aynı zamanda ictimaî, askerî, ilmî ve siyasî faaliyetlere de ev sahipliği yapmıştır. Ancak İslam'ın geniş bir coğrafyaya intişarından sonra billassa günümüzde mescidler ibadetlere mahsus hale gelmiştir. Bu makalede İslâm hukuku çerçevesinde mescid ahkâmı üzerinde durulmuş ve bu çerçevede mescid statülerine değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Fıkıh, İbadet, Namaz, Mâbed, Mescid.

Abstract: There are places of worship in all religions, especially in divine religions. In the religion of Islam, some worships such as prayer and Itikaf are performed in the mosque or in the places under its rule. The mosque, which is not a prerequisite for worship, started with the Masjid-i Kubâ in Islam and it entered the service of Muslims as an institution with the construction of the Masjid an-Nabawi. For this reason, the mosque entered the Islamic literatüre. A discipline has occurred in classical fiqh regarding the physical architecture, decoration, cleaning and protection of the mosque, as well as the prayers performed in the mosque and the provisions regarding the mosque for women, disabled people, children and non-Muslims. In general, it is conducive to worship on the entire earth. However, Muslims have defined independent areas for prayer activities under the name of the mosque. The mosques also hosted social, military, scientific and political activities. However, after the spread of Islam to a wide range of people, especially today, mosques have become for worship. In this article, the provisions of the mosque are emphasized within the framework of Islamic law and their status of mosques is mentioned in this context.

Keywords: Fiqh, Worship, Prayer, House of Worship, Mosque.

GİRİŞ

İslâm inancına göre, insanlarla cinlerin sırf Allah'a kulluk etsinler diye yaratıldıkları hususu Kur'ân-ı Kerîm'de bariz bir şekilde ifadesini bulmuştur.¹ Bu sebeple İslâm'dan önceki dinlerde olduğu gibi İslâm dininde de Allah'a ibadet etmek kulların en temel görevidir. Zira ibadetler Allah'ın emridir ve sadece O'na ibadet edilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm Allah'tan başkasına ibadet etmeyi cahillik olarak niteler. Şu halde cinler ve melekler dâhil yaratılanların tamamı kuldur ve ibadet edilecek yegâne varlık Allah'tır.

Bu bağlamda insanlar, Hz. Âdem'den itibaren Allah'a (cc) ibadet etmekle mükellef tutulmuşlardır. Müslümanların söz konusu mükellefiyetlerinden bir kısmı teşkil eden bedeni ibadetleri yerine getirebilmeleri; örneğin cemaat halinde namaz kılma, cuma ve bayram gibi namazları eda etme ile itikâf gibi diğer bazı ibadetlerin ifâsı için dinî açıdan muayyen bir mekâna ihtiyaç duyulmuş ve bunun neticesinde bilinen şekliyle mescid inşa edilmiştir. Nitekim âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflerde, mescidleri fiziki ve manevi olarak âbâd etmek mümin olmanın alameti olarak görülmüş,² Hz. Peygamber de, uhrevi sevabını dile getirerek mescidlerin inşa edilmesini teşvik etmiştir.³ Bu itibarla mescidin fiziki inşası Müslümanlarda zaruri bir kültür haline gelmiştir ki bu kültür onların ikamet ettikleri her yer ve

¹ ez-Zâriyât 51/56.

² et-Tevbe 9/18.

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, nşr. Dârü İbn Kesîr (Dimaşk 2002), "Salât", 65; Ebu'l-Hasan Müslim b. el-Haccâc en-Nisâbü'rî, *Sahîhü'l-Müslim*, nşr. Dârü İhyâi't-türâsi'l-arabî, (Beyrut 1955), Mesâcid, 2, 288, Zühd, 3; Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Müessesetü'r-risâle, (Beyrut 2001) 1/61.

zamanda devam etmiştir. Nitekim bu sayede günümüze dek hem İslâm toplumunda hem de dünyanın her tarafında mescidler bulunabilmiştir.

Aslında bütün yeryüzü Allah'a ibadet edilebilecek mekânlar olarak tanımlanmıştır⁴ ki bu husus, elbette bu ümmete bahşedilmiştir. Zira bizden önceki ümmetlerin sadece kilise ve havra gibi mâbedlerde ibadet edebildikleri bilinmektedir.⁵ Nevevî (ö. 676/1277) bu hususta şöyle der: "Kâdi İyâz'a (ö. 544/1149) göre bunun gerekçesi şudur: Çünkü bizden önceki ümmetler, sadece temiz olduğu kanısına vardıkları yerlerde namaz kılabilirlerdi. Bizler ise necis olduğuna hükmettiğimiz hariç her yerde namaz kılabiliriz."⁶ Bununla birlikte, bin dört yüz yıllık İslâm tarihine baktığımızda, Müslümanlar mescidlerin fiziki imarına gereken itina göstererek ihtiyaç duyulan her yere müşahhas mescidler inşa etmişlerdir.

Hz. Peygamber Medine döneminde, Mescid-i Nebevî'yi hem maddi hem de manevi planda gerçekleştirmeye çalıştığı bir müessese olarak tasarlamıştır.⁷ Bu sayede mescidler, dinî bir kurum olarak içinde Yüce Allah'a ibadet etmek olan asıl gayesiyle birlikte, sosyal ve kültürel amaçla değerlendirilerek çeşitli yönlerle onların hayatında merkezi bir konum almıştır. Bu sayede başta ilk dönemlerde olmak

⁴ Buhârî, "Teyemmüm", 1, "Salât", 56; Müslim, "Mesâcid", 3-4; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Meâni'l-Kurâni ve irâbühü*, nşr. Âlemü'l-kütüb (Beyrut 1988), 1/196.

⁵ Muhyiddîn Ebu Zekerîya Yahya b. Şeref eş-Şâfiî en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi'l-Müslim*, nşr. Beytül-efkâr ed-devliyye (Ürdün tsz.), 402.

⁶ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi'l-Müslim*, 402; Muhammed b. Bahâdır b. Abdullah ez-Zerkeşî, eş-Şâfiî, el-Mısırî, *İ'lâmü's-sâcid bî ahkâmi'l-mesâcid*, (Kahire 1996), 27.

⁷ Ahmet Güç, *Dinlerde Mâbed ve İbadet*, (İstanbul 2005), 250.

üzere, Müslümanlar nezdinde dinî önemini koruyan mescidler onların birçok ihtiyacına ev sahipliği yapmıştır. Bununla birlikte mescidin bilinen mimari-fiziki şekline de müdahale edilmemiştir. Bu da gerektiğinde mescidlerin çeşitli alanlarda Müslümanların hizmetinde kullanılabileceğini göstermektedir. Nitekim zaruri ihtiyaçlar müvacehesinde mescid birçok ictimai hizmet için değerlendirilmiş, zaruri ihtiyaç yoksa mescid gayr-ı dinî şeyler için kullanılmamıştır.⁸

Günümüzde de mescidlerde; namazların kılınması yanında, Müslümanlara ilan edilmesi gereken dinî-dünyevî bazı hususlar okunan hutbelerle bildirilmektedir. Keza örf ve adetlere göre farklılık gösterse de mescid veya müştamilâtında cenaze namazları kılınmakta, tebrik ve bayramlaşmalar yapılmakta, zaman zaman nikâh merasimleri düzenlenmektedir. Bazı memleketlerde ise mescidin içinde veya bir bölümünde oluşturulan medreselerde dinî eğitim-öğretim verilmekte, dinî ve kazâî davalar görülmekte, sıkıntı ve kuraklık günlerinde içinde cemaat halinde dualar yapılmaktadır.

1.Mescidin Tanımı

Arapça sözlükte, “eğilmek, tevazu ile alını yere koymak” manasındaki “s-c-d” kökünden gelen “mescid”, “secde edilen mekân”⁹ ve “namaz kılınan ev”¹⁰ anlamlarına gelmektedir. İslâm literatüründe ise

⁸ Muhammed Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, (İstanbul 2013), 73.

⁹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut 1968), 204.

¹⁰ Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Misbâhü'l-münîr*, (Dımaşk 2016), 267.

Müslüman ibadethânesinin özel adı olan mescid,¹¹ “yapılışında Allah’a ibadet etme amacı güdülüp, dünya ve ahiret saadeti amacıyla içinde özel olarak beş vakit farz namazlar, cuma namazı ile nafîle namazların kılındığı ve içinde itikâfın yapıldığı yer parçası, namaz evi”¹² olarak tanımlanmaktadır. Mescid, Allah’a (cc) ibadet için yapılmış olduğundan Allah’ın evi anlamına gelen “Beytullah” diye de adlandırılmıştır.¹³ Daha genel bir anlamda mescid, açık veya kapalı her yeri, diğer bir ifadeyle yeryüzünün her tarafını kapsar.¹⁴

2.Mescidin Fiziki Unsurları ve Hükümleri

Mihrap

Şekilsel anlamda mescidi oluşturan dört duvarla birlikte, mescidle özdeşleşmiş bazı unsurlar vardır. Bunlardan bir tanesi mihraptır. Mescidin fiziki bariz unsurlarından olan mihrabın mescidlerde bulundurulup bulundurulmaması ile ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Mihrabın Hz. Peygamber zamanında var olduğu hususu, kaynaklarda zayıf olduğu aktarılan Beyhakî’nin (ö. 458/1066) Vâil b. Hucr’dan (ö. 51/671) rivayet ettiği hadise dayandırılmaktadır.¹⁵

¹¹ Ülkemizde Müslümanların ibadethânesi için daha çok “cami” kavramı kullanılmakla birlikte, klasik fıkıh kaynaklarında bunun için Arapça “s-c-d” kökünden türeyen “mescid” kavramı ıstılaha girmiştir. Bu sebeple makalede “mescid” tabiri kullanılmıştır.

¹² Feyyûmî, *el-Misbâhü’l-münîr*, 267; Zerkeşî, *İ’lâmü’s-sâcid bi ahkâmî’l-mesâcid*, 27; Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 257.

¹³ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul 2019), 365.

¹⁴ Güç, *Dinlerde Mâbed ve İbadet*, 223.

¹⁵ İlgili hadis şu şekildedir: “Hz. Peygamber Mescid’e girdiğinde, mihrab’a (yani mihrab yerine) girdi. Sonra tekbirle beraber sağ elini sol eli üzerine bağlayarak göğsüne koydu.” (Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *İ’lâmü’l-erib bi hudûsi bid’ati’l-mahârîb*, (Mısır 1990), 6.

Ancak, mihrabın Hz. Peygamber'in namaz kıldığı/kıldırıldığı mekân olduğu, bu itibarla o devirde mescidlerde mihrabın, bugün bilinen şekliyle bulunmadığı varsayılmaktadır. Süyûtî (ö. 911/1505), mescidlerde mihrap bulundurmanın uzak durulması gereken bir bid'at olduğunu şöyle ifade etmektedir: "Bazı insanlar mesciddeki mihrabın bid'at olmadığını, mihrabın Hz. Peygamber zamanında Mescid-i Nebevî'de mevcut olduğunu zannetmektedirler. Oysa ne Hz. Peygamber ne de dört halife zamanında ve hatta hicri birinci yüzyılın sonuna kadar mescidde asla mihrap yoktu."¹⁶ Keza bazı âlimler "küçük mescidlerde yapılan mihrapların mescidin büyük bir kısmını işgal ettiği"¹⁷ ve genel anlamda "Hıristiyanlara ait olan kiliseden mescide geçtiği" gibi gerekçelerle mekruh saymaktadır.¹⁸ Buna karşın fakihler, mescidlerde mihrap oluşturmanın herhangi bir mahzurunun olmadığını ve mübah olduğunu belirtmektedirler.¹⁹ Nitekim İbn Kudâme (ö. 620/1223), "Müslümanların, mescid için kible tayini yaparlarken var olan mescidlerdeki mihrapları esas almaları gerektiğini" söylemektedir.²⁰ İbn Kudâme'nin, mescidlerde var olan mihrapların yeni yapılacak mihraplara örneklik etmesi gerektiğine

¹⁶ Süyûtî, *İ'lâmü'l-erîb bi hudûsi bid'ati'l-mahârîb*, 14.

¹⁷ Hayreddîn Vanlı, *el-Mescidü fi'l-İslâm; ahkâmühü, âdâbühü, bida'uhü*, (Amman 1414), 415.

¹⁸ Vanlı, *el-Mescidü fi'l-İslâm; ahkâmühü, âdâbühü, bida'uhü*, 20, 414-416.

¹⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih b. Muhammed el-Makdisî, *Kitâbü'l-fürü ve maahü Tashîhu'l-furu*, (Beyrut 2003), 3/55; Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-imâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, (Kahire 1955), 2/298.

²⁰ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâli el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğni*, (Kahire 1367), 2/102.

dair tespitiyle, aslında mihrabın fikhî açıdan gereklilik olabileceği ortaya çıkmaktadır.

Minber

İslâm mescid geleneğinde, üzerinde hutbe irad etmek amacıyla hatipler için minber koymak müstehap görülmüştür.²¹ Şîrbînî'nin (ö. 977/1570) aktardığına göre, "Şâfiî fakihlerden Saymerî (ö. 386/996), Râfiî (ö. 623/1226) ve diğer bazı âlimlere göre, minberi mihrabın sağında yani imamın sağ tarafına düşecek şekilde koymak sünnettir. Zira Râfiî'ye göre Hz. Peygamber'in minberi bu şekilde konulmuştu. Keza Saymerî'nin dediğine göre, mihrap ve minber arasında bir-iki zira' mesafe bulunmalıdır."²² Nevevî'nin görüşüne göre de, minberi mihrabın sağına yani imam kıbleye yönelmişken sağ tarafına koymak gerekir.²³ Mescid dar olup içine minber koymak namaz kılanlara daraltma yapıyorsa, minber koymak mekruh görülmüştür.²⁴ Günümüzde bazı âlimler böyle bir durumda, harekete tabi / seyyar olan veya mescid duvarında saklama yeri bulunan minberlerin tercih edilmesi gerektiğini söylemektedirler.²⁵ Nitekim bazı memleketlerde mihrabın sağında yapılan minberler kıble duvarı içinde veya bu duvara yapışık şekilde yapılmaktadır ki, bu şekilde daraltma veya safların bölünmesine sebebiyet vermemektedir.

²¹ Ebû Bekir Osman b. Muhammed Şattâ ed-Dimyâtî el-Bekrî (ö. 1310/1892), *Î'ânetü't-tâlibîn 'alâ halli elfâzi Fethi'l-mu'in*, (Darü'l-fikr neşr.), byy. bty, c. 2, s. 64.

²² Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şîrbînî el-Kâhîrî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/555.

²³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/161.

²⁴ Muhyiddîn Ebu Zekerîya Yahya b. Şeref eş-Şâfiî en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, (Amman 2005), 1/997.

²⁵ Hüseyin Mü'nîs, *el-Mesâcid*, (Kuveyt 1981), 73.

Minare

Hz. Peygamber zamanında bugün bilinen şekliyle minare anlayışı mevcut olmadığından, yerden biraz yüksekçe bir mekânda ezan okunuyordu. Daha sonra hicri 45. senesinde Basra'da inşa edilen bir mescide minare eklenmiştir.²⁶ Bilinen şekliyle Hz. Peygamber zamanında görülmeyip daha sonra inşa edilen minareler İslâm'ın simge ve sembollerinden sayılabilir.²⁷ Nitekim bulunduğu mekânın İslâm beldesi olduğunu gösteren minare, Müslümanların aynı kültür çevresinde bulduklarını ve bu kültürün etrafında dayanışma sergilediklerini göstermektedir.

Günümüzde bazı mescidler, genelde bulunduğu yerin kalabalık olması ile ısıtma, soğutma ve araba seslerinden kaynaklanan ses desibeli yüksek, işlek ve merkezi yerlerde bulunmaktadır. Bu nedenle bu durumdaki mescidlerde minareye ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca, günümüzde ezan okumak amacıyla üzerine çıkılmasa bile minare İslâm mescid kültürünün bir simgesi haline gelmiştir. Keza minare yüksek bir yapı olduğundan, onun sayesinde mescid diğer yapılardan ayırt edilmekte ve namaz kılmak amacıyla cami arayan kişiler için en yakın mescidi rahatlıkla bulma imkânı vermektedir.

Mescidin Fonksiyonu

Hz. Peygamber, sonraki mescidlerin nüvesini oluşturan Mescid-i Nebevî'yi, zamanın yabancı devlet ricali ile kabile reislerini çeşitli sebeplerle ağırladığı bir merkez haline dönüştürmüştür. Mescid-i Nebevî, şûra meclisi olarak stratejik askeri kararların alındığı bir güvenlik merkezi olarak kullanılmış, bahçesinde tayin edilen

²⁶ Mü'nis, *el-Mesâcid*, 73.

²⁷ Selim Özarslan, "Dihlevî'ye Göre İslâm'ın Sembolleri", *Bilimname*, S. 18, 2010/1, 246.

kumandanlar ile fetih amacıyla orduların karşılanması-üçurlanması gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda burada savaş gazileri tedavi edilmiş, karşı cephenin esirleri hapsedilmiş, elde edilen ganimetler sahiplerine dağıtılmıştır.²⁸ Keza eğitim yuvası olarak Suffa adı altında çeşitli İslâmi ilimleri öğrenmek isteyenlere ev sahipliği yapmıştır. Nitekim İbnü'l-Arabî'ye (ö. 543/1148) göre "mescid; içinde Allah'a ibadet edilmesi amacıyla inşa edilmiş olmasıyla birlikte, içinde ganimet mallarını taksim etmek, fakir-fukaranın yararlanabileceği müşterek sadakaları (ortak sofrâ) koymak, borcunu ödemeyenler ile esirleri hapsetmek, içinde uyumak, hastaları gözetim altında tutmak şekillerinde de değerlendirilebilir."²⁹ Bu başlıkta mescidin asıl fonksiyonu ile birlikte içtimai alanda değerlendirilmesinin hükümlerine değinilmiştir.

1. Mescidde Namaz Kılmak

Hüküm ifade etmek açısından farklılıklar göstermekle birlikte fıkh' ta namaz; cuma namazı, vakit ve kaza namazları gibi farz-ı ayn; cenaze namazı gibi farz-ı kifâye; teravîh, bayram namazları, tahiyetü'l-mescid,³⁰ istiskâ namazı (yağmur duası), küsuf (güneş tutulması), husûf (ay tutulması) gibi sebepli namazlar ile nafîle namazlardan oluşmaktadır. Cuma namazı hariç diğer namazlar hem ferdi olarak hem de toplu olarak mescidin içinde, dışında ve mescid

²⁸ Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4/236.

²⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (İbnü'l-Arabî), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (Beyrut 2003), 2/469; Bedreddin Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüdîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut tsz.), 4/357.

³⁰ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, (Mısır 1929), 5/226.

hükmü ifade eden yerlerde kılınabilir.³¹ Cuma namazı ise sadece cemaat halinde kılınabilmektedir.³² Cuma namazının bilinen şekliyle mescidlerde kılınması şart olmamakla birlikte, şehir (meskûn mahal) içinde yer alan mescid veya herhangi bir mekân ve açık hava gibi mescid hükmündeki yerlerde kılınması³³ teamül haline gelmiştir. Şirbînî, “cemaatle namaz kılmada icma olduğunu” vurgulamaktadır.³⁴ Nitekim İslâm tarihinde namazın mescidlerde cemaatle kılınması, öteden beri var olan bir ibadet olmuştur. Zira Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî mezhebinde cuma namazı hariç farz namazları cemaatle kılmak sünnet-i müekkede;³⁵ Şâfiî mezhebinin bir görüşüne göre farz-ı kifâye, diğer bir görüşüne göre farz-ı ayn olarak görülmüştür.³⁶ Ancak Hanbelîler, farz namazları cemaatle kılmanın vacip yani farz-farzı-ayn olduğunu söylemişlerdir. Hanbelîler’e göre, eğer farz namazları cemaatle kılmak vacip olmasaydı salât-ı havf’ın cemaatle kılınmaması

³¹ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşki İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ala'd-dürri'l-muhtâr*, (Riyad 2003), 2/287-288.

³² İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz, *Reddü'l-muhtâr ala'd-dürri'l-muhtâr*, (Riyad 2003), 2/287-288; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 2/545.

³³ Cemalüddin Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî, *el-Envâr li a'mâli'l-ibrâr*, (Mısır tsz.), 1/98; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 2/543.

³⁴ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/465.

³⁵ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li talîli'l-muhtâr*, (Beyrut 1937), 1/57; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-Celîl li Şerhi Muhtasarı Halîl, nşr. Dârü'r-rıdvân*, (byy., 2010), 2/395; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/465.

³⁶ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/466.

için ruhsat verilirdi ve farzın vaciplerine (havf namazındaki rükû, secde vs. rükünlerin terki gibi) halel getirmek caiz görülmezdi.³⁷

2. Mescidde İtikâf Yapmak

İtikâf, “Allah’a ibadet amacıyla, nefsi rutin dünya işlerinden uzaklaştırıp mescid veya mescid hükmündeki yerlerde inzivaya çekilmek” demektir.³⁸ İtikâf’ın mescid hükmündeki mekânlarda yapılması hususunda İslâm hukukçuları görüş birliği içindedir.³⁹ Cemaati daha fazla olduğundan ve cuma namazına iştirak etmek için mescid içinden dışarı çıkma durumu bulunmadığından itikâfın, cuma namazının kılındığı *el-Mescidü'l-câmi* hükmüne sahip mescidlerde yapılması daha faziletli görülmüştür.⁴⁰ Hanbelî âlimi İbn Kudâme’ye göre ise “erkekler tarafından yapılacak itikâfın bu nevi mescidde yapılması vaciptir.”⁴¹ Mâlikî ve Şâfiîler’e göre mescidle birlikte, mescidin çatısı ve avlusunda da itikâf yapılabilir.⁴²

3. Mescidin İlim Tahsili İçin Kullanılması

Hz. Peygamber, gönderiliş gayelerinden birinin öğretmenlik olduğunu söylemiş⁴³ ve peygamberliğinin ilk günlerinden itibaren

³⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/5.

³⁸ İbn Kudâme, *el-Kâfi*, (Mısır (Cize)1997), 2/275; Feyyûmî, *el-Misbâhü'l-münîr*, 427.

³⁹ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, (Beyrut 2012), 249; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 2/278; Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb Sahnûn, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, (Beyrut 1994), 1/296

⁴⁰ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 2/189-190.

⁴¹ İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 2/278.

⁴² Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, (Beyrut 1994), 1/296; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 2/190.

⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, (Kahire tsz.), “Mukaddime”, 17.

bunun mescid merkezli uygulamasını yapmıştır.⁴⁴ Nitekim o (s.a.v.), mescidde dersler vermiş,⁴⁵ ashabın sorularını yanıtlamış, kendisine dini öğrenmek üzere gelen birey ve gruplara gerekli dinî bilgiyi burada vermiştir.⁴⁶ Ashâb da mescide geldiğinde halkalar kurarak Kur'ân okumuş, ilmî sohbetlerde bulunmuş ve özellikle fikhî konuları müzakere etmiştir.⁴⁷ Mescid, sırf erkeklerin ibadet ve eğitimlerine tahsis edilmemiştir. Aynı zamanda kadınların, içinde ibadetlerini icra etmeleri de amaçlanmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) mescidde kadınlara çeşitli konularda bilgi verir, bazı emir ve tavsiyelerde bulunurdu. Yani o dönemde mescid, kadınlar için de tam anlamıyla bir talim ve terbiye yeri idi.⁴⁸ Bu da mescidin kadın-erkek farkı gözetilmeksizin herkes için eğitim merkezi olarak kullanılabilmişinin en büyük delilidir.⁴⁹

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1072), mesciddeki ilim meclisinin zikir meclisine üstünlüğü hakkında bir konu başlığı açarak buna dair rivayetleri sıralamıştır.⁵⁰ Nevevî de, “mescidlerde ilim halkaları kurmak, vaaz vermek-dinlemek müstehaptır. Zaten İslâm'da iyiliği emretmek, kötülüğü menetmek her mümine vaciptir. Ancak mescidde

⁴⁴ Muhammed Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam İbn Münebbih*, (İstanbul 1967) 21.

⁴⁵ Buhârî, “İlim”, 11.

⁴⁶ Buhârî, “İlim”, 6; “Mevâkîtü's-salât”, 2.

⁴⁷ Buhârî, “İlim”, 35.

⁴⁸ Güç, *Dinlerde Mâbed ve İbadet*, 262.

⁴⁹ Mustafa Ağırgan, *Hz. Muhammed (s.a.v.) Devrinde Mescid ve Fonksiyonları*, Ravza Yayınları, (İstanbul 2018), 133.

⁵⁰ Hatîb Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, (Riyad 1969), 1/10, 12.

bu emre imtisal etmek daha fazla önem kazanır,⁵¹ demektedir. Mescidin İslâm tarhinin en başından beri eğitim-öğretim için değerlendirilmesiyle birlikte, onun namaz için ayrılan bölümünde, içinde İslâm'ın övüldüğü (ilahi, kaside vs.) hariç⁵² şiir vs. okumak, yüksek sesle konuşmak ve tartışmak uygun görülmemiştir.⁵³

4. Mescidde Şer'î Davaların Görülmesi

Müslümanların ilk dönemlerde mescid, çadır, pazar yeri ve konaklama yeri gibi herhangi bir yerde yargılamaları icra ettikleri yönünde genel kanaat söz konusudur. Dolayısıyla bu faaliyetler Müslümanların günlük olarak en çok toplandıkları yer olan mescidde uzun bir dönem icra edilmiştir.⁵⁴ Mâverdî (ö. 450/1058), mescidlerin yargılama yeri olarak değerlendirilebileceğini şu şekilde ifade etmektedir: “Eğer kadıya evinde veya bir mescidde yapmak üzere kadılık görevi verilirse, o bu yerler dışında kadılık yapamaz.”⁵⁵ Mâverdî bu hususta Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî'nin (ö. 236/851) şöyle dediğini de dile getirmektedir: “Basra'daki emirler uzun bir müddet mescidlere kadı ataması yapıyorlardı. Bu kadılara “kâdî'l-mescid / mescid kadısı” deniyordu ve 20 dînar veya 200 dirhemi geçmeyen

⁵¹ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 2/204.

⁵² Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 2/200; Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4/319.

⁵³ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 2/204; Zerkeşî, *İ'lâmü's-sâcid bî ahkâmî'l-mesâcid*, 326.

⁵⁴ Hasan İbrâhim Hasan, *Târîhü'l-İslâm*, (Mısır 1964), 1/523-524; Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, (Ankara 2020), 155.

⁵⁵ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, (Kahire 2006), 123.

davalar ile nafaka davalarına bakıyorlardı.”⁵⁶ Hanefî fukahadan Mevsîlî (ö. 683/1284) de “mescidde yargılamanın yapılabileceğini, bu yargılamayı cuma namazı kılınan “el-Mescidü'l-câmi”de yapmanın daha evla olduğunu” söylemektedir.⁵⁷ Keza bir nevi yargılama olan liân⁵⁸ olayları da mescidlerde icra edilmiştir.⁵⁹ Ancak kirletme ihtimali bulunduğundan had ve tazir suçlarına ait uygulama ve cezalar mescidde icra edilemez.⁶⁰ Bazı kaynaklarda, Halife Ömer b. Abdülazîz'e (ö. 101/720) atfedilen bir mektupta, mescidde akdedilen mahkemelere, necis olmaları nedeniyle bazen müşriklerin bulundurulmaması emredildiği bildirilmiştir.⁶¹ Keza gayri müslim, cünüp, hayızlı, zihinsel engelli, kendilerini necasetten korumayanlar gibi hükmî veya aynî necasetleri veya namaz kılanlar için izdiham ve gürültü yapabilecekleri sebebiyle, bazı insanların zaman zaman mescid içinde mahkeme meclislerinden menedildikleri vuku bulmuştur.⁶² Bununla birlikte genel uygulamalarda, mescidde kurulan ve Müslüman kadılar tarafından görülen mahkemelerde gayri müslimlerin mescidde bulunmalarında sakınca görülmemiştir. Şu

⁵⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 123.

⁵⁷ Mevsîlî, *el-İhtiyâr li talîlî'l-muhtâr*, 2/85.

⁵⁸ Lânetleşmek. Kocanın karısına zina isnadında bulunması ve dört şahit getirememesi sonucunda karı ile kocanın, hâkim huzurunda şerî usulüne uygun olarak dörder defa şehadette bulunduktan sonra kendilerine lânet ve gazab okumalarıdır. (Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 326).

⁵⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4/243.

⁶⁰ İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 5/433; Muhammed ez-Zühaylî, *el-Mu'temed fi'l-fıkhi's-Şâfi*, (Dımaşk 2011), 5/253.

⁶¹ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebû Şeybe, *el-Musannaf fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*, (Riyad 1409), 4/ 432.

⁶² Ebü'l-Fezâil Celâlüddîn Abdurrahmân b. Nasr b. Abdillâh eş-Şeyzerî et-Taberî, *Nihâyetü'r-rütbe fi talebi'l-hise*, (Kahire 1946), 113-114.

hâlde mescidlerde, gayri müslimler için de yargılama faaliyetleri gerçekleştirilebilir. Aynı şekilde gayri müslimlerin Müslümanlara ihtiyaçları veya Müslümanların onlara ihtiyaçlarından dolayı mescidde bulunmalarında da beis görülmemektedir.⁶³

5. Mescidde Esirlerin Geçici Olarak Tutulması

Mescid, hapsetme yeri olarak da değerlendirilmiştir. Nitekim ilk dönem mescidler gayri müslim esirlerin geçici surette hapsedildikleri mekânlar olarak kullanılmıştır.⁶⁴ Bu itibarla Müslüman yetkililerin, Müslüman, gayri müslim veya kadın-erkek farketmeden gerektiğinde mescidi suçluların hapsetme yeri olarak değerlendirebilecekleri anlaşılmaktadır. Ancak günümüzde suçluların tutulması için müstakil yerlerin tahsis edilmesiyle mescidin hapishane olarak kullanılmasına ihtiyaç kalmadığı görülmektedir.

6. Mescidde Nikâh Kıyılması

İslâm tarihinde nikâh kıyma merasimleri zaman zaman mescidlerde icra edilmiştir. Zira nikâhın mescidlerde ilanı ile cuma günü kıyılması Tirmizî'de geçen bir rivayete binaen⁶⁵ müstahap görülmüştür.⁶⁶ Bunun nedeni mescidlerin tüm zamanlarda herkese açık olması ve yakın tarihe kadar söz konusu aleniyetin en iyi şekilde mescidlerde

⁶³ Zerkeşî, *Î'lâmü's-sâcid bi ahkâmi'l-mesâcid*, 321.

⁶⁴ Ebu'l-Fadl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, (Beyrut 1995), 1/525; Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, (Beyrut tsz.), 1/249; Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, 67.

⁶⁵ İlgili hadis için bkz. Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu'l'l-kebîr (Sünen-i Tirmizî)*, (Beyrut 1998), "Nikâh", 6.

⁶⁶ İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 4/254-255.

gerçekleşebileceğinin varsayılması ile mescidin Müslümanlar nezdindeki itibarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

7. Mescidlerde Kayıp-Buluntu İlanı Verilmesi

İhtiyaç halinde mescidler kayıp ve buluntu eşya ilanının yapıldığı yerler olarak kullanılabilirler. Nitekim İslâm hukukçuları, mütekavvim olan lukatanın⁶⁷ bir sene boyunca usulüne uygun olarak Cuma günlerinde, çarşı-pazar gibi yerlerin yanında mescid önlerinde/müştemilatında ilan edilmesini istemektedirler.⁶⁸ Hanefiler'den Serahsî (ö. 483/1090) ise, buluntunun miktarına göre ilan süresinin değişeceğini vurgulamaktadır. Buna göre on dirhem ve üstü miktardaki lukatanın bir sene, üç-on dirhem arasındaki miktarın bir ay, üç ve aşağısındaki dirhem miktarının bir Cuma ve daha altındakinin ise bir gün cami önlerinde ilan edilmesi gerektiğini bildirmektedir.⁶⁹ Ancak bu ilanların ezan okuma, namaz kılma esnası gibi mescidin asıl amacını güden durumlar dikkate alınarak yapılması gerekir.

8. Mescidin Tedavi Merkezi Olarak Kullanılması

İlk dönemlerden beri mescidler, savaşlarda yaralanan Müslüman hastaların, içinde tedavi edildikleri revir/hastane olarak da değerlendirilmiştir. Nitekim bizzat Hz. Peygamber müşahedesinde yapılan uygulamayla, mescidin gerektiğinde Müslümanların tedavi

⁶⁷ Lukata: Kaybolmuş, düşürülmüş canlı-cansız yitik mal. (Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 329); Mâliki (sahibi) bulunmayan, fakat mübah mal gurubunda da yer almayan buluntu mal. (Saffet Köse, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara 2003) "Lukata", 27/223.

⁶⁸ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 3/588-589.

⁶⁹ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut 1990), 11/3.

ihtiyaçlarını karşılayacak sağlık merkezlerine dönüştürülebileceğini ve mescidin içinde yaralıların ziyaret edilebileceğini göstermektedir.⁷⁰ Hz. Peygamber ve ondan sonraki dönemlerde mescidin çeşitli yönleriyle yaygın olarak kullanılmış olması, daha çok ihtiyaca binaen idi. Fakat zamanla kurumsallaşmanın yaygın hale gelmesiyle, daha önceleri mescidin üstlenmiş olduğu görevlerin pek çoğu bağımsız müesseselere devredilmiştir. Ancak bu, mescidin bir hastane ve diğer bazı sosyal faaliyetler için kullanılmayacağı anlamına da gelmez.⁷¹

9. Mescidde Cenaze Namazının Kılınması

İmam Şâfiî'ye göre, mescidin içinde meyyit üzerine cenaze namazı kılmak şart olmamakla beraber caizdir. Hatta kirlenmesinden endişe edilmiyorsa mescidin içinde cenaze namazı kılmak müstehap görülmüştür.⁷² Ahmed b. Hanbel'in görüşüne göre de kirlenmesi söz konusu değilse mescidin içinde cenaze namazı kılınabilir.⁷³ Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'e göre ise herhangi bir mazeret yoksa mescidin içinde meyyit üzerinde cenaze namazı kılmak ile namazı kılınmamış meyyitin mescid içine konulması mekruhtur, doğrusu ise cenaze namazını musallada (mescid dışında) kılmaktır.⁷⁴

Mescidle İlgili Diğer Hükümler

Bu başlıkta, ibadet amacıyla yeryüzüne kurulan Beytullah'ın birer şubesi konumunda olan ve Müslümanlar tarafından on dört asrı

⁷⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4/353.

⁷¹ Güç, *Dinlerde Mâbed ve İbadet*, 279.

⁷² Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 2/50; Abdurrahmân b. Muhammed Avd el-Cezîrî, *el-Fıkhü ala'l-mezâhibi'l-arba'a*, (Kahire 2006), 1/426.

⁷³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/421.

⁷⁴ Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 1/254; Cezîrî, *el-Fıkhü ala'l-mezâhibi'l-arba'a*, 1/426.

aşkıdır ibadetle imar edilen mescidlere ilişkin diğer fikhî hükümlere değinilmiştir.

1. Mescidin Müslümanlar Tarafından İnşâ Edilmesi

Müslümanlar mescidlerin imarından sorumludurlar: “Allah’ın mescidlerini ancak Allah’a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah’tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler. İşte bunların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.”⁷⁵ Bu nedenle mescidin fiziki olarak inşası Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmelidir. Şu halde mescidler gayri müslimler tarafından imar edilemez. Hanefî fakihlere göre, mescidin inşası gibi gayri müslimler tarafından onarılmasına yönelik vasiyet de geçersizdir.⁷⁶ Sâbûnî’nin Cumhur’a dayandırdığı tespitine göre, “bedel karşılığındaki işçilik-ustalık vs. hariç gayri müslimler mescidlerin bakımını üstlenip yönetemezler.”⁷⁷ Bu hususta Müslüman ülke ve hükümetlere örneklik teşkil edecek bir karar, Suudi Arabistan Yüksek Âlimler Heyeti tarafından verilmiştir. Heyet, kendisine bağlı İftâ ve İlmî Araştırmalar Daimî Komisyonunun bu konudaki çalışması ile konu uzmanı görüşlerine dayanarak bir karar çıkarmıştır. Bu kararda “Müslümanlar varken, gayri müslimler mescid imarında bulunamazlar ve onların bu doğrultudaki teşebbüsleri engellenmelidir. Bu hususta icma vardır.”⁷⁸ denilmektedir.

⁷⁵ et-Tevbe, 9/18.

⁷⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr li talîli’l-muhtâr*, 5/545.

⁷⁷ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravâi’u’l-beyan fi tefsîri âyâti’l-ahkâmi mine’l-Kur’ân*, (Beirut tsz.), 1/414.

⁷⁸ İbrâhim b. Sâlih el-Hudayrî, *Ahkâmü’l-mesâcidi fi’ş-şerâti’l-İslâmiyye*, (Riyad 2001), 1/328.

2.Mescidin, Kabirler Üzerine İnşa Edilmesi

İslâm tarihinin ilk döneminde, Hz. Peygamber, müşriklerin kabirlerinin içinde olduğu mekânı mescide çevirtmesini istemiş ve O'nun bu emri yerine getirilmiştir. Hz. Peygamberin bu uygulamasına istinaden genel anlamda fakihlerin içtihadları bu doğrultuda cereyan etmiştir. Şu halde kimi fakihlerin farklı değerlendirmesiyle birlikte,⁷⁹ özel mülkleri olmayıp içinde müşriklerin medfun olduğu mezarlar kazılarak yerine mescid inşa edilebilir.⁸⁰ Nitekim Mâlikîler'in mekruh görmeleriyle birlikte, diğer mezheplerin tercih ettikleri görüş, makberlerin yıkılıp mescide çevrilebileceği ve içinde namaz kılınabileceği yönündedir.⁸¹

3.Atıl Hale Gelen veya Süreli Olarak Kullanılan Mescidler

Ebû Hanîfe'nin bir görüşü ve Ebû Yûsuf ile Hanbelîler'in essah görüşüne göre atıl hale gelen bir mescid, hâkim kararıyla satılır ve elde edilen gelir, satılan mescide yakın başka mescidlere harcanır.⁸² Buna ilave olarak, Ahmed b. Hanbel gibi bazı müctehidler, harabeye dönüşüp bir daha onarımı mümkün olmayan mescidin satılabileceği ve onun parasıyla yeni bir mescidin yapılabileceği görüşündeler.⁸³ Keza Hanbelî fakih Buhûtî de, "herhangi bir sebeple ihtiyaca cevap

⁷⁹ Nitekim, Aynî'nin tespitine göre, el-Evzâî (ö. 157/774), müşriklerin kabirlerinin bozulmayacağını söylemektedir. (Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4/179.

⁸⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4/253.

⁸¹ Zerkeşî, *Î'lâmü's-sâcid bî ahkâmî'l-mesâcid*, 381.

⁸² Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 7/101; Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-asl (el-Mebsût)*, (Beyrut 1990), 7/42.

⁸³ Bkz. Vanlı, *el-Mescidü fi'l-İslâm; ahkâmühü, âdâbühü, bida'uhü*, 39-40.

veremeyen mescidin hâkim kararıyla satılabileceğini” söylemektedir.⁸⁴ Ancak, Hanefîler’in mezhep görüşü olarak kabul edilen rivayeti,⁸⁵ Mâlikî⁸⁶ ve Şâfiî⁸⁷ fakihler ile Ahmed b. Hanbel’in bir görüşüne⁸⁸ göre, atıl duruma gelse de mescid vakıftır ve vakıf olan şey (süreklidir) herhangi bir suretle satılamaz ve kamulaştırılamaz. Zira mescid atıl hale gelmiş veya harap olmuşsa dahi, yerine tekrar mescid inşa edilmesi veya üzerinde namaz kılınması muhtemeldir. Bu konuda en dikkat çekici görüş İmam Muhammed’den gelmiştir. Ona göre vakıf malı olan mescid ve çevresi istifade edilemeyecek duruma geldiğinde, vakfedene, o da ölmüşse varislerine döner.⁸⁹ Bu görüşe göre mescid atıl hale gelip eski sahiplerine döndüğünden satılabilmektedir. Ebû Yûsuf ve Ahmed b. Hanbel’in; yukarıda verilen görüşlerine istinaden; günümüzde mescidin onarılması, gayri müslim ülkelerde süreli bir şekilde mescid olarak tutulan yerlerin kullanılması gibi sebeplerle geçici olarak kiralanana/kullanılan bazı mekânların, mescid olarak kullanıldığı süre zarfında mescid hükmünü alabileceği değerlendirilmektedir. Bu sebeple, bu tür yerlerde itikâfa girilebilir.

⁸⁴ Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Bühûtî, *Şerhu Müntehâ'l-îrâdât*, nşr. Müessesetü er-Rîsâle (Byy. 2000), 4/385.

⁸⁵ Kemalüddin Muhammed b. Abdilvahid es-Sivâsî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr Şerhu'l-Hidâye*, (Beyrut 2003), 6/220.

⁸⁶ Salih Abdussemî el-Âbî el-Ezherî, *Cevahirü'l-iklîl Şerhu muhtasarı eş-şeyh Halîl*, (Beyrut 1418), 2/209.

⁸⁷ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhî'l-İmâm eş-Şâfi'î*, (Dimaşk 1996), 3/689; Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 264; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 3/551.

⁸⁸ İbn Müflih, *Kitâbü'l-furu ve maahü Tashîhu'l-furu*, 3/58, 7/384.

⁸⁹ Şeybânî, *Kitâbü'l-asl (el-Mebsût)*, 12/42; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr, Şerhu'l-Hidâye*, 6/220.

Keza cünüp ve hayızlıların hükmi kirlilikleri devam ettiği sürece buralardan uzak durmaları gerekir. Bu tür muvakkat mescidlerin, “mescid” vasfının sona ermesiyle, mescide ait fıkhî hükümler icra edilmez.⁹⁰

4. Gasbedilen Mekânda Namaz Kılmak

Mescidin haram olmayan bir mülkte inşa edilmesi, fukaha tarafından hüküm altına alınmıştır. Zira üzerinde gasbedilmiş bir elbise olanın namazı sahih olmadığı gibi, yeterli arsa varken, Şâfiî'nin bir görüşüne göre gasbedilen (mağsûb)⁹¹ bir mülk üzerinde inşa edilen mescidde kılınan namaz da geçerli değildir.⁹² Nevevî'ye göre de gasbedilmiş topraklarda namaz kılmak haramdır.⁹³ Keza İbn Kayyım'a (ö. 751/1350) göre eğer mâbedler mülken gayri müslimlerin ise, onların izni olmadan Müslümanlar içinde namaz kılamazlar. Zira izni ve rızası alınmadan başkasının mülkünde namaz kılmak, gasbedilen yerdeki namaz kılmak olarak değerlendirilecektir. Bu gibi yerde namaz kılmak ise haram görülmüştür.⁹⁴

Ebû Hanîfe, Mâlik ve Şâfiî'nin diğer görüşüne göre, gasbedilmiş toprak üzerinde de olsa kılınan namaz sahihtir. Zira men edilen

⁹⁰ Nitekim 12.02.2021 tarihinde Din İşleri Yüksek Kuruluna tevcih ettiğim bu minvaldeki sorunun cevabı, değerlendirmemizi destekler mahiyettedir. (Bkz. <https://kurul.diyaret.gov.tr>).

⁹¹ Bir kimsenin mütekavim ve değerli bir malını, sarahaten ve delâleten veya âdete nazaran izni olmaksızın haksız yere elinden veya tasarrufu dairesinden alınan mal. (Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 154).

⁹² Serahsî, *el-Mebsût*, 1/206; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/470, 476; İbrâhim b. Muhammed b. Sâlim, İbn Duveyyân, *Menârü's-sebil*, (Dimaşk 1958), 1/74-75.

⁹³ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 3/154.

⁹⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî İbn Kayyım, *Ahkâmü ehli'z-zimme*, (Beyrut 2014), 2/148.

husus, namaz kılmak değil, “gasp”tır.⁹⁵ Keza Ahmed b. Hanbel’e göre de, tamamı veya bir kısmı gasbedilen bir mülk üzerine inşa edilen mescid içinde kılınan cuma namazı geçerlidir. Cuma namazı meskûn mahale has bir namaz olduğundan, üzerinde kılınacak yer mağsûb bile olsa, cuma’nın eda edilmesi gerekir. Yoksa cuma namazı kaçırılmış olur.⁹⁶

5.Mescidin Yıkılıp Yerine Yenisinin Yapılması

Zamanla eskiyen mescidin yerine, ihtiyaçları karşılayacak yeni mescid inşa etmek hem İslâm tarihinde hem de günümüzde sıkça meydana gelen bir durumdur. Bu hususta bir kısım Şâfiî fakihler, vakıf mülkü olan mescidde tağyîrin (fiziksel değişikliğin) yapılamayacağından bahisle, mescidin de yıkılıp yerine yenisinin yapılmasına karşı çıkmaktadırlar.⁹⁷ Ancak Hanbelî fakih Buhûtî, vakıf mülkü olan ve artık küçüklüğünden dolayı cemaate yetmeyen veya yıkılan mescid yerine zarurî ihtiyaçlar nispetinde ve istenen özelliklerde yenisinin yapılabileceğini⁹⁸ veya mescidlerin onarılabileceğini söylemektedir.⁹⁹ Bu itibarla günümüzde, nüfus yoğunluğu, yerleşim yerlerinin değişim geçirmesi gibi sebeplerle, mescidin ekleme, yenileme, onarılma ihtiyacı dikkate alındığında Hanbelîler’in, mescid yenilenmesine/onarılmasına cevaz veren görüşleriyle amel etmek maslahata en yakın hüküm olduğu düşünülmektedir.

⁹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/476.(Mezheplerin kendi kaynakları verilmemiş)

⁹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/477.

⁹⁷ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 2/392.

⁹⁸ Buhûtî, *Şerhu Müntehâ'l-îrâdât*, 4/385.

⁹⁹ Buhûtî, *Şerhu Müntehâ'l-îrâdât*, 47383.

6.Mescidin Üstünde Bulunan Evler

Mescidin üstü (sath), mescid hükmündedir.¹⁰⁰ Bu itibarla, mescid üstünde yapılan bir evin/lojmanın bulunması halinde hükmen kirli sayılan cünüp, hayızlı ve lohusaların içinde durmalarının haram olduğu hususunda Hanbelîler'in bir kısmı da dâhil İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu hemfikirdir.¹⁰¹ Şu hâlde fakihlerin bu görüşlerinden hareketle, mescidin üstündeki evlerde ikamet edilemeyeceği anlamı çıkarılabilir. Mâlikî fakih Berâzî (ö. 430/1039), mescidin üstünde evin yapılamacağı hususunu bir başka sebebe bağlamaktadır. Ona göre "mescidin üstünde ikametgâh amacıyla herhangi bir ev yapılamaz. Zira mescid özel mülk olmadığından miras olarak bırakılamaz. Bu nedenle içinde ikamet etmek gibi mescidin binasından yararlanmak caiz değildir." Berâzî, "mescidin altında ev yapmayı ise mekruh görmediğini"¹⁰² belirtmektedir. Ancak Hanefîler'den İmam Muhammed şunları söylemektedir: "İslâm'da mescid tazîm gören bir mekândır. Evin böyle bir durumu yoktur. Dolayısıyla mescidin üstündeki ev, mescid hükmünü almaz."¹⁰³ Hanbelîler'in bir kısmına göre de cünüp, adetli ve lohusa kimseler bu durumda iken namaz

¹⁰⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr, Şerhu'l-Hidâye*, 6/218; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ala'd-dürri'l-muhtâr*, 2/428.

¹⁰¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/472; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li talîli'l-muhtâr*, 1/13; Habîb İbn Tahir, *el-Fıkhü'l-mâlikî ve edilletühü*, (Beyrut 1988) 1/122; Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 2/199.

¹⁰² Ebû Saîd Halef b. Ebi'l-Kâsım b. Süleymân el-Ezdî el-Kayrevânî el-Berâzî, *et-Tehzîb fi'htisâri'l-Müdevvene*, (BAE 2002), 1/278.

¹⁰³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr, Şerhu'l-Hidâye*, 6/218.

abdesti almaları şartıyla mescidde (dolayısıyla mescid üstündeki evde) bulunabilirler.¹⁰⁴

Mâverdî, “mescidde namaz kılanlara zarar veriyorsa (veya mescidin silüetini bozuyorsa), yetkililer, mescidin etrafında veya üstünde ev, işyeri (depo) vesairenin inşa edilmesine izin vermeyebilirler, ancak zarar verme durumu söz konusu değilse etrafını inşa etmek caizdir” demektedir.¹⁰⁵ İbnü'l-Hümâm'a göre de “giriş-çıkış kapısının ayrı olması kaydıyla mescidin altında bodrum vs., üstünde de ev vs. yapılabilir. Bu durumda bodrum veya evin sahibi mülkünü satabilir ve miras olarak da bırakabilir. Eğer bodrum mescidin maslahatı için yapılmışsa, bu her halükarda caizdir.”¹⁰⁶ Nitekim bazı fakihlere göre de, mescide zarar vermemesi ve gelirinin mescidin ihtiyaçlarında kullanılması kaydıyla, mescidin altına¹⁰⁷ tuvalet, üstüne de dükkân ve konut yapılabilir.¹⁰⁸ Hudayrî'ye göre “buralarda mescid görevlileri için konut da yapılabilir.”¹⁰⁹ Gönenç'e göre de, “mescid inşa edilirken, üstünde veya altında imam ve müezzinler için lojman yapılacağı şart koşulmuşsa, bu durumda yapılmasının bir mahzuru yoktur, zira bu tür lojmanlar da caminin maslahatı içindir. Ancak cami bitirildikten sonra bunları yapmak caiz değildir.”¹¹⁰ Bazı zamanlarda vuku bulduğu anlaşılan düğün ve

¹⁰⁴ Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 1/347; Cezîrî, *el-Fıkhu ala'l-mezâhibi'l-arba'a*, 1/102.

¹⁰⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 280.

¹⁰⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr, Şerhu'l-Hidâye*, 6/217-218.

¹⁰⁷ Bühûtî, *Şerhu Müntehâ'l-irâdât*, 4/389.

¹⁰⁸ Hudayrî, *Ahkâmü'l-mesâcidi fi's-şerâti'l-İslâmiyye*, 1/379.

¹⁰⁹ Hudayrî, *Ahkâmü'l-mesâcidi fi's-şerâti'l-İslâmiyye*, 1/379.

¹¹⁰ Halil Gönenç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, (İstanbul 1992), 1/193-194.

kutlamalarda mescidden bir şeyi alıp kullanma, mescide ait bir yere herhangi bir eşya koyma, onu depo olarak kullanma gibi (şahsi olarak) Müslümanların mescid vakfından yararlanması caiz görülmemiştir. Bunu yapanların ecr-i misil vermeleri gerekir.¹¹¹

7.Vakfiyelerden Mescid ve Görevlisine Harcama Yapma

İslâm tarihi boyunca mescidler herkesin istifade edebileceği vakıf mülkü olarak inşa edilmişlerdir. Bu sebeple özel mülkiyette mescid olarak kullanılan mekânlar mescid hükmünü almaz. Nevevî, “vakf”etmenin sahih olduğunu ve bunun kendi mezhebinin ve cumhur’un görüşü olduğunu” söylemektedir. Keza “mescidlere vakfetmenin caiz olduğunu, vakfın satılamayacağını, hibe edilemeyeceğini ve miras olarak bırakılamayacağını” da ilave etmektedir.¹¹² Şirbînî, “genel anlamda vakfın sıhhati için, vakfın “vakaftü/vakfettim” gibi sarih lafızlarla yapılması gerektiğini, ancak mescid için yapılan vakfın bu lafzi beyandan istisna edildiğini” bildirmektedir. Ona göre, mevât/ölü bir arazide mescid amacıyla inşa edilen bir mekânın, sözlü beyan olmaksızın mescid olarak hizmete sunulmasıyla vakıf hükmü alır.¹¹³ Mescidin bakımı amacıyla vakfedilen bir maldan, o mescide ihtiyacı aşmayacak şekilde masraf yapılabilir. Keza bu şekildeki bir vakfiyeden kayyım da (mescidin bakımı ile ilgilenen kişi) faydalanabilir. Râfiî’ye göre ise kayyım

¹¹¹ Bkz. Zerkeşî, *İ’lâmü’s-sâcid bi ahkâmi’l-mesâcid*, 400-403.

¹¹² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc Sahîh-i Müslim*, (Mısır 1929), 11/85-86; Gönenç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, 1/71.

¹¹³ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi’l-Minhâc*, 3/532.

kıyasla vakıf mülkünden imam ve müezzinlere de sarf edilebilir.¹¹⁴ İmam Muhammed'e göre, bir mescidde kullanılmayan halı ve diğer mefruşat başka mescidlerde kullanılabilir.¹¹⁵ Keza ona göre, eskiyen veya afetlerden dolayı kullanılamaz hale gelen mescid içindeki halı, minber gibi malzemeler satılıp, değeri aynı mescide harcanabilir veya yakın başka mescidlerde değerlendirilebilir.¹¹⁶ Nitekim üzerinde savaşmaları amacıyla vakfedilen binek atların, yaşlandıklarında satılıp elde edilen kıymetlerinin savaş araç-gereçleri için harcanabilmesi, buna dayanak olarak gösterilir.¹¹⁷ Bu hususta Şirbînî de şunları söylemektedir: "Şayet çürüyüp yakılmaktan başka bir işe yarayamayacaksa mescid hasırlarını satmak caizdir. Bu şekilde satıştan elde edilen menfaat mescide harcanır."¹¹⁸

8.Hüküm Açısından Mescidin Kapsamı

Etrafı duvarlarla çevrili ve çatılı olan, içinde cemaatle birçok türden namaz kılınan, itikâf yapılan ve şekli malum olan mekânın mescid hükmünü havi olduğunu söylemiştik. Mescid unsurlarından olan minarenin mescidden sayılıp sayılmayacağı hususu fukaha arasında tartışılmıştır. İmam Mâlik'e göre, mescide yapışık olan minare, dükkân vs. mescidden sayılmaz. Bu itibarla minare, içinde namaz kılmak amacıyla inşa edilmediğinden mescid hükmünü almaz.¹¹⁹

¹¹⁴ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfiî, *el-Azîz Şerhü'l-Vecîz*, (Beyrut 1997), 6/302.

¹¹⁵ Şeybânî, *Kitâbü'l-asl (el-Mebsût)*, 12/42; Zerkeşî, *İ'lâmü's-sâcid bi ahkâmi'l-mesâcid*, 345.

¹¹⁶ Şeybânî, *Kitâbü'l-asl (el-Mebsût)*, 12/43.

¹¹⁷ Zerkeşî, *İ'lâmü's-sâcid bi ahkâmi'l-mesâcid*, 345.

¹¹⁸ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 3/550.

¹¹⁹ Sahnûn, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, 1/232.

Şâfiîler'in mezhep görüşüne göre medrese, tekke ve namazgâhlar mescidden sayılmaz.¹²⁰ Buna göre mescide muttasıl (bitişik) olmayan minare mescid hükmünü almaz. Cumhuriyet'e göre ise mescide bitişik olan minare mescid hükmünü alıp, içinde itikâf yapılır ve cünüp ile hayızlı olanların durmalarına izin verilemez. Nitekim namazın bir cüzü olan ezan için dikildiğinden, mescide bitişik olmayan ancak mescidin avlusunda/bahçesinde bulunan minarenin bile mescidden sayıldığını söyleyenler vardır. Bu görüşü Hanefîler dile getirmişlerdir.¹²¹ Hanbelî fakih İbn Kudâme de Bağdâdî'den şu bilgiyi aktarır: "Mescidin minaresi mescidden sayılır."¹²² Mescidin avlusunun, mescidin devamı olup olmaması konusunda âlimler arasında ihtilâf yaşanmıştır. İmam Mâlik'e göre, mescidin avlusu mescidden sayılmaktadır.¹²³ Keza Nevevî¹²⁴ ile diğer Şâfiîler'e göre, mescidin çatısı ve avlusu mescid hükmündedir.¹²⁵ İbn Kudâme, Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'dan (ö. 458/1066) şu bilgiyi aktarır: "Eğer avlunun duvarı ve onun bir kapısı varsa, avlu mescidden sayılır. Eğer duvar ve kapısı yoksa mescidin bahçesi mescid hükmünü almaz."¹²⁶ Mescidin çatısının mescidden sayıldığı hususunda ise mezhep imamları ile

¹²⁰ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 2/208; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/212.

¹²¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, *Şerhu'l-Hidâye*, 311.

¹²² İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/473.

¹²³ Sahnûn, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, 1/230;

¹²⁴ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 6/505.

¹²⁵ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 2/207; 6/505; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme el-Kalyûbî, *Hâşiyetü'l-Kalyûbî 'alâ Şerhi'l-Mahallî 'ale'l-Minhâc*, (Mısır 1956), 2/76; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/473; Hodayrî, *Ahkâmü'l-mesâcidi fi's-şerâti'l-İslâmiyye*, 1/354.

¹²⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/473.

diğer âlimler arasında ittifak vardır.¹²⁷ Keza mescidin altı da mescid hükmündedir.¹²⁸ Dolayısıyla mescidin çatısında ve altında durup içerdeki imama tabi olanın namazı da sahihtir. Ancak imamın tek başına çatıda olması ve arkasında namaza duran cemaatin onun altında olması ise, namazları sahih olmakla beraber hoş karşılanmamıştır.¹²⁹

9.Cuma Namazının Bir Mescidde Kılınması İle İhtiyaç Fazlası Mescid Yapma

Kurtubî, “el-Mescid” ile “el-Mescidü'l-câmi” ayrımı yaparak, bir yerdeki mescidlerin teaddüdü hususunda şunları söylemektedir: “Âlimlerimiz, bir şehirde iki veya üç Cuma Mescidi inşa etmenin uygun olmadığını, birden fazla inşasının men edilmesi gerektiğini, bunlarda cuma namazı kılanların namazlarının geçerli olmayacağını, demektedirler.”¹³⁰ Hz. Peygamber ile dört halifenin sadece Mescid-i Nebevî’de cuma namazı kıldırdıkları ve onlardan sonra da bu duruma itiraz edilmediği gerekçesiyle Ebû Hanîfe’nin bir görüşü,¹³¹ Mâlik,¹³² Şâfiî¹³³ ile Ahmed b. Hanbel’in bir görüşüne¹³⁴ göre, (zaruret yoksa) bir şehirde birden fazla mescidde cuma namazı kılmak caiz

¹²⁷ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/216; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/472.

¹²⁸ Berâziî, *et-Tehzîb fi'htisâri'l-Müdevvene*, 1/278.

¹²⁹ Hudayrî, *Ahkâmü'l-mesâcidi fi's-şerâti'l-İslâmiyye*, 1/350-352.

¹³⁰ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsîrû'l-Kurtubî)*, (Kahire 1983), 10/372.

¹³¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr ala'd-dürri'l-muhtâr*, 2/145.

¹³² Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 1/151.

¹³³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Ümm*, (Mısır 1410), 1/192.

¹³⁴ Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-imâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 2/378.

görülmemiştir. Ancak, İslâm'ın bir kolaylık dini olduğu ve tek mescidde cuma namazı kılmak Müslümanlara meşakkat getireceği gerekçesiyle, Ebû Hanîfe'nin ikinci görüşü ve İmam Muhammed¹³⁵ ile Ahmed b. Hanbel'in diğer görüşüne göre, bu zaruretlere binaen bir şehrin muhtelif mescidlerinde cuma namazı kılınabilir. Nitekim İmam Şâfiî'ye göre de bir mescidde toplanmak zor ise, birden fazla mescidde cuma namazı kılınabilir ve bu durumda öğle namazı farziyeti kalkar.¹³⁶ Şu halde tüm mezheplere göre, her halükârda zaruret esnasında bir şehrin birden fazla mescidinde cuma namazı kılmak sahih görülmektedir.

Bir muhitte yeterli kapasitede bir mescid varken başka bir mescidin inşa edilmesi hususunda Kurtubî şöyle demektedir: “Âlimlerimiz demişler ki, mescidin dar olması gibi bir sebep yoksa bir mescidin yanında başka bir mescid inşa etmeye izin verilmez. İnşa edilse de yıkılması ve yerine başka mescidin yapılmaması gerekir. Zira var olan mescidin cemaati yeni yapılan mescide gitmek durumunda kalacak ve eski mescid cemaatsiz kalacaktır.”¹³⁷ Bu nedenle Müslümanların ika- met ettiği yerlerde mezhep ve meşreplere göre küçük küçük mescidler inşa etmek caiz görülmemiştir.¹³⁸ Mevcut mescidin kapasitesinin yetersizliği gibi zaruret nedeniyle inşa edilen yakın mescidlerde namaz kılmanın ise bir sakıncası görülmemiştir.¹³⁹ Keza günümüzde hastane,

¹³⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/120.

¹³⁶ Takiyüddin Ahmed b. Abdülhalim b. Abdüsselam İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ'l-kübrâ*, (Beyrut 1987), 2/362; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/544.

¹³⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsîrü'l-Kurtubî)*, 10/372.

¹³⁸ İbn Müflih, *Kitâbü'l-furu ve maahü Tashîhu'l-furu*, 3/56-57.

¹³⁹ İbn Müflih, *Kitâbü'l-furu ve maahü Tashîhu'l-furu*, 3/57.

okul, resmi kurum, işyerleri ve yol güzergâhlarındaki tesisler ile bazı göçebe kabilelerin toplu olarak yaşadıkları küme evlerde küçük ve yakın mesafede de olsa mescid inşa etmek caiz görülmüştür.¹⁴⁰ İslâm hukukçuları, fitne vs. amacıyla mescidin yanında başka mescidi inşa etmeyi men ettikleri gibi, aynı şekilde mescidin yanında bu amaçla mâbedler inşa etmeyi de men etmişlerdir.¹⁴¹ Bu sebeple günümüzde “İbrâhimî dinler” adı altında vahiy kaynaklı dinler arasındaki farklılıkları ortadan kaldırma amacıyla aynı müştamilât içindeki ortak ibadethânelerde namaz kılmaya, fukaha cevaz vermemiştir.¹⁴²

10. Mescidin Fiziki İnşası İle Mescide İsim Koyma

Şevkânî'ye (ö. 1250/1834) göre, Müslümanların sevaba nail olmaları için, mescidi bizzat ve fiziki olarak meydana getirmeleriyle mümkündür. Bu sebeple bir toprak parçasını, bina yapmadan ihata duvarıyla çevreleyip mescid olarak kullanırmak bunun dışındadır (mescid hükmünü almaz).¹⁴³ Keza mescid olarak değerlendirilen mekânlar Müslümanların ortak malı sayılmaktadır. Bu nedenle tüm Müslümanların ibadetine açık olması gereken mescidler özel mülkiyette yapılamaz. Mescid özel mülkiyette yapıldığı takdirde, maliki tarafından içinde insanların namaz kılmalarına veya cemaatle namaz kılmalarına izin verilmesiyle veya vakfettiğine dair ağzından

¹⁴⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4/246.

¹⁴¹ Ahmed b. Abdürrezzâk ed-Düveys, *Fetâvâ'l-lecneti'd-dâime li'l-buhûsi'l-ilmiyyeti ve'l-iftâ*, (Riyad 1998), 12/281.

¹⁴² el-Kasım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-emoâl* (thk. Ebû Enes Seyyid b. Receb), (Mısır 2007), 1/181; Abdurrahmân b. Dahîl el-Usaymî, *Ahkâmü'l-maâbid*, (Riyad 1430), 304.

¹⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylül-evtâr Şerhu Münteka'l-ahbâr*, (Demmâm 2006), 3/553.

bir söz çıkmasıyla özel mülkiyetten çıkar ve vakıf mülkü olur.¹⁴⁴ Vakıf mülkü üzerinde yapılan mescidin asla satılamayacağı hususunda mezheplerin ittifakı vardır.¹⁴⁵ Evin bir bölümünde mescid olarak kullanılan yer ise mescid hükmünü almaz.¹⁴⁶ Bu hususta Aynî (ö. 855/1451) şöyle demektedir: “Mahallelerde müstakil olarak açılan mescidlerin aksine evlerde mescid olarak kullanılan yerler, ev sahibinin mülkiyetinden çıkmaz.”¹⁴⁷ Âlimlerin çoğunluğuna göre mescidlere kişi isimlerinin verilmesinde fıkhî açıdan sakınca görülmemiştir.¹⁴⁸ Nehaî (ö. 96/714) ise, mescidlerin Allah’ın evi olması hasebiyle “falanca ailenin mescidi/namazgâhı” demeyi mekruh görmüştür.¹⁴⁹ Ancak Nevevî’ye göre bu tabiri kullanmakta bir sakınca yoktur. Çünkü mescidlere isim koymak, izafe/sahibi anlamında olmayıp, diğer mescidlerden ayrılma anlamında kullanılmaktadır.¹⁵⁰ İsim vermekle de mescid özel mülkiyete geçemez.¹⁵¹ Mescidlerde, üzerine isim koyanlar tarafından satılma, kiralama gibi herhangi bir tasarruf da yapılamaz.¹⁵²

¹⁴⁴ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr, Şerhu’l-Hidâye*, 6/216-217; Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasaru’l-kudûrî*, (Beyrut 1997), 128; Râfîî, *el-Azîz Şerhu’l-vecîz*, 6/263.

¹⁴⁵ Zühaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve edilletühü*, 8/219-227.

¹⁴⁶ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr, Şerhu’l-Hidâye*, 6/218; Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus ez-Zeylaî, *Tebyînü’l-hakâik Şerhu kenzi’d-dakâik*, (Mırsır 1315), 1/168.

¹⁴⁷ Aynî, *Umdetü’l-kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, 4/251.

¹⁴⁸ Aynî, *Umdetü’l-kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, 4/234.

¹⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî bi Şerhi sahîhi’l-Buhârî*, 2/316.

¹⁵⁰ Nevevî, *el-Mecmû’ Şerhu’l-mühezzeb*, 2/208.

¹⁵¹ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-sâcid bî ahkâmi’l-mesâcid*, 384-385.

¹⁵² Zerkeşî, *İ’lâmü’s-sâcid bî ahkâmi’l-mesâcid*, 150.

11. Mescidin Tezyinatı

Hem İslâm tarihinde hem de günümüzde inşa edilen mescidlerin büyük meblağlarla yapıldığı bilinmektedir. Keza mescidlere yapılan bezeme / nakış vs. harcamalar da fakihlerin dikkatini çekmiştir. Nitekim Nevevî'ye göre, namaz kılanların kalbinde meşguliyet yapmaması için, mescidlerin gereğinden fazla tezyin edilmemesi gerekir.¹⁵³ Nevevî mezhep görüşünü şu şekilde dile getirmektedir: “Duvar ve elbiselerin Kur’ân âyetleri ve Allah’ın isimleriyle nakşedilmesi mezhebimize göre mekruhtur.”¹⁵⁴ Hanbelî fakih Buhûtî'ye göre de mescidi altın ve gümüşle bezemek caiz değildir.¹⁵⁵ Nevevî, Atâ b. Dînâr'ın (ö. 126/744), mescidin kible tarafında Kur’ân ayetlerini yazmada beis görmediğini de aktarmaktadır.¹⁵⁶ Ancak Hanefîler'in mezhep görüşüne göre, tazîm ve saygınlığı artıracağından bahisle, Kâbe gibi mescidi de altın suyuyla süslemekte beis yoktur.¹⁵⁷ Nitekim İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) de “mihrap hariç mescidin nakşedilebileceğini söylemektedir. Ancak namaz kılanların zihnini meşgul eder endişesiyle başta kible tarafındaki duvar olmak üzere derinlemesine süslemesinin mekruh olduğunu da ilave etmektedir.”¹⁵⁸ Şu halde cemaatin rahat ve huzurlu olması için mescidin sade, yüksek ve havadar olması yeterlidir.¹⁵⁹ Dolayısıyla mescid duvarlarını, harflerin birbirine geçirilmesiyle okunamayan,

¹⁵³ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 2/208.

¹⁵⁴ Nevevî, *et-Tibyân fi âdâbi hameleti'l-Kur'ân*, (Beyrut 1994), 176.

¹⁵⁵ Buhûtî, *Şerhu Müntehâ'l-îrâdât*, 4/389.

¹⁵⁶ Nevevî, *et-Tibyân fi âdâbi hameleti'l-Kur'ân*, 176.

¹⁵⁷ Zeylâ, *Tebyînu'l-hakâik Şerhu kenzi'd-dakâik*, 1/168.

¹⁵⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ala'd-dürri'l-muhtâr*, 2/430-431.

¹⁵⁹ Gönenç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, 1/194.

sadece süsleme amacı güdümlp istifade edilemeyen haddinden fazla Kur'ân'ı Kerîm âyetleriyle süslememek gerekir.¹⁶⁰

12. Kadın, Engelli, Yaşlı ve Çocukların Mescidlere İlişkin Durumları

Mâlikî fakih Berâzî, “kadınların mescide girmelerinin menedilemeyeceğini, ancak, yağmur duası için kılınan istiska namazı ile bayram namazlarına yaşlı olan kadınların katılabileceğini dile getirmektedir.”¹⁶¹ Bu bağlamda başta yaşlı geçkin olanlar olmak üzere, kadınlar vakit namazlarına, bayram ve teravîh namazlarına, hatta cenaze, hüsûf ve kûsûf gibi sebepli namazlara, herhangi bir mekânda olabileceği gibi mescidde de iştirak edebilirler. Bundan tek istisna, kadınların, diğerk Müslümanların ibadetlerine hâlel getirebilecekleri endişesidir. Zira kadınlar bu tür fitneye sebep olacaklarsa, mescid yerine evlerinde namaz kılmaları tavsiye edilmiştir. Mescidde veya mescid hükmündeki yerlerde kılınabilen cuma namazının farziyeti Kur'ân'ın nassıyla sabittir.¹⁶² Bu hususta Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadiste cuma namazından köle, kadın, çocuk ve hasta olanlar muaf tutulmuşlardır.¹⁶³ Ancak kadınların üzerine farz olmamasıyla birlikte cuma namazına katılmalarında fıkhî açıdan hiçbir engel bulunmamaktadır.

¹⁶⁰ Zerkeşî, *İ'lâmü's-sâcid bî ahkâmî'l-mesâcid*, 378.

¹⁶¹ Berâzî, *et-Tehzîb fi'htisâri'l-Müdevene*, 1/276.

¹⁶² el-Cuma 62/9.

¹⁶³ Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk b. el-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, (Humus 1969), “Salât”, 217; Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 4/349; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, *Şerhu'l-Hidâye*, 2/60; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/216.

Fakihler, mükellefiyetin şartlarından birinin, mükellefin akıl sahibi olması gerekliliğinden bahisle, zihinsel engellilerin ibadetlerle mükellef olmadıkları hususunda ittifak içindedirler. Zira ibadet yükümlülüğü, ibadeti “yerine getirebilme gücü” (istitâat) ile yakından ilgilidir. Klasik fıkıh usulü kaynaklarındaki “itaat, istitâatı gerektirir” ilkesi, bunu vurgulamaktadır.¹⁶⁴ Nitekim bu husus Kur’ân-ı Kerîm’in birçok ayetine dayandırılmaktadır.¹⁶⁵ Âmâ gibi gücü yetebilen engellilere gelince; Hanefîler’e göre, kendisini mescide götürecek bir kılavuz bulabilirse görme engellinin cuma namazı kılması farz olur. Çünkü bu durumda o Allah’ın zikrine koşmaya, mescide gitmeye muktedir olur. Bu hâldeki âmânın durumu; kaybolmuş, yolunu kaybetmiş kimse gibidir. Kendisini camiye götürecek birini bulduğuna göre, onun da mescidde cuma namazını kılması farz olur.¹⁶⁶ Şâfiîler’e göre de görme engelli kimse, kendisini cuma namazına götürecek bir kılavuz bulabilirse cuma namazını terk etme konusunda mazur görülmez.¹⁶⁷ Bu hususta, gücü yetebilen işitme ve fiziksel engellilerin durumu da görme engelli olanların durumuna kıyas edilebilir. Yaşlı olan Müslümanların mescidle ilgili durumları da engelli ve hastaların durumuna benzemektedir. Nitekim yaşlı olan insanlar, genelde çeşitli hastalıklara maruz kalabilmektedirler. Hasta olanlara cuma namazının farz olmadığı hususu da fıkıh mezheplerinin ittifak ettikleri bir husustur.¹⁶⁸ Zira “istitâat” kavramı

¹⁶⁴ Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-Îmâm eş-Şâfi'î*, 1/356.

¹⁶⁵ el-Bakara 2/185, 286; en-Nisâ 4/28; el-Hac 22/78.

¹⁶⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr li talîli'l-muhtâr*, 1/82.

¹⁶⁷ Zühaylî, *el-Mu'temed fi'l-fıkhi's-Şâfi'î*, 1/496.

¹⁶⁸ Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-Îmâm eş-Şâfi'î*, 1/359; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/217; Se-rahî, *el-Mebsût*, 10/22.

hasta ve yaşlıları da kapsamaktadır. Özel bir gerekçesi yoksa kirletmelerinden korkulan zihinsel engelliler, mümeyyiz olmayan çocuklar ile hayvanları mescide sokmak uygun görülmemiştir.¹⁶⁹ Şayet böyle bir endişe yoksa zihinsel engelli ile mümeyyiz olmayan çocuklar camiden uzaklaştırılmazlar. Mescidin tazimi nedeniyle çocukların uzaklaştırılması ise bid'at olarak değerlendirilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber zamanında hiçbir surette çocuklar mescidden alıkonmamışlardır.¹⁷⁰ Nevevî, Hz. Peygamber'in çocuklarla ilgili tasarrufunun, farz-nafile namazları kılanın/kıldırmanın; namaz esnasında çocuk (kız-erkek) ile temiz canlıları taşıyabileceklerini gösterdiğini söylemektedir.¹⁷¹ Berâziî, "yaramazlık yapsa dahi, uyarıldığında yerinde duruyorsa, çocuğun mescidden menedilemeyeceğini söylemektedir. Mescidde farz namazı kılan anne-babanın, sıkılan çocuğa şefkat amacıyla nafile namazları kılmadan mescidden çıkabileceklerini" de ilave etmektedir.¹⁷²

13. Mescidin Temiz Tutulması

İslâm dini manevi kirlilerden arınmayla birlikte maddi temizlenmeye de büyük önem atfetmiştir.¹⁷³ Bu sebeple çeşitli vesilelerle mescidlerle hemhal olan Müslümanlar, mescidlerin temizliği için gerekirse eleman tutabilirler.¹⁷⁴ Nitekim kirletme endişesi taşımayan gayri müslim kadınlar da mescidi

¹⁶⁹ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 2/204; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ala'd-dürri'l-muhtâr*, 2/429.

¹⁷⁰ Vanlı, *el-Mescidü fi'l-İslâm; ahkâmühü, âdâbühü, bida'uhü*, 370.

¹⁷¹ Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc Sahîh-i Müslim*, 5/32.

¹⁷² Berâziî, *et-Tehzîb fi'htisâri'l-Müdeovene*, 1/276-277.

¹⁷³ Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr*, "Deavât", 86; Müslim, "Tahâre", 1.

¹⁷⁴ Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4/342.

temizleyebilirler. Ancak fukaha, hayızlı vs. hükmî kirlilikleri olan Müslüman kadınların mescidlerde, özürleri devam ettiği süre zarfında istihdam edilmemelerini istemişlerdir.¹⁷⁵

14. Mescid Âdâbı ve Mescide Ait Bazı Hükümler

Bir kısmı hüküm ifade eden mescid âdâbı ile ilgili bazı hususları aşağıda maddeler halinde vermek mümkündür:

a) Mescidin içinde ekme, sebze-meyve vs. yemek caiz görülmüştür.¹⁷⁶ Kokusu hoş olmayan ve çevresindeki insanlara rahatsızlık verebilen yiyecekleri tüketenlerin, mescide uğramamaları istenmiştir.¹⁷⁷ Nevevî, “mescid içinde yeme-içmenin caiz olduğunu söylemekle birlikte, mescidin atıklardan korunarak yemeğin bir bez-sergi üzerinde yenilmesi gerektiğini, soğan-sarımsak türü kötü kokulu yiyeceklerin ise mescidde yenilemeyeceğini, bunları yiyenlerin de koku geçinceye kadar mescidlerde hazır bulunmaktan menedileceğini, girmişseler bile çıkarılacaklarını” söylemektedir.¹⁷⁸

b) Mescidlere abdestsiz girilebildiği hususunda icma vardır.¹⁷⁹ Cumhura göre zaruret hariç abdestli de olsa cünüp olan Müslümanların mescidde durmaları haramdır. Ancak cünüp de olsa mescidin içinden geçebilirler. Şu kadar ki herhangi bir amaç olmadan

¹⁷⁵ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 3/449.

¹⁷⁶ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 2/201.

¹⁷⁷ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, “Etme”, 40; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'* (Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî), (Kahire 1370), 1/49.

¹⁷⁸ Nevevî, *Fetâva li'n-Nevevî*, (Beyrut 1996), 64-65; Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 2/201; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an Metni'l-iknâ'*, 2/365.

¹⁷⁹ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 2/200.

cünüp olarak mescidin içinden geçmeleri mekruh görülmüştür.¹⁸⁰ Hayızlı olup akıntısı devam eden ve mescidi kirletme ihtimali bulunan Müslüman kadınların da mescidde durmaları caiz görülmemiştir.¹⁸¹ Zaruret sayıldığından mescidin içinde uyurken ihtilam olan kişi ise, mescidin içinde durabilir.¹⁸² Gayri müslimler cünüp dahi olsalar mescide (Mescid-i Harâm hariç) girmeleri mümkündür. Ancak sarhoşların mescid içinde durmalarına izin verilmez.¹⁸³ Zira sarhoşların sarhoşlukları sürdüğü sürece mescide yaklaştırılmamaları istenmiştir.¹⁸⁴

c) Mescidin namaz için ayrılan bölümünde, içinde İslâm'ın övüldüğü ilahiler, kasideler hariç¹⁸⁵ şiir vs. okumak, yüksek sesle konuşmak ve tartışmak uygun görülmemiştir.¹⁸⁶ İslâm, mescidde (mübah olması kaydıyla dünyevi olsa dahi) konuşmayı menetmemiştir. Ancak Hz. Peygamber, müminlerin hutbe ve vaazdan daha fazla istifade etmeleri amacıyla cuma günü hutbe okunduğu esnada konuşmayı menetmiştir.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/215-216.

¹⁸¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/279.

¹⁸² Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/216.

¹⁸³ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/215-216

¹⁸⁴ en-Nisâ 4/43.

¹⁸⁵ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 2/200; Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4/319.

¹⁸⁶ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb* (thk. Muhammed Necîb el-Mutî), (Cidde, tsz.), 2/204; Zerkeşî, *İ'lâmü's-sâcid bi ahkâmi'l-mesâcid*, 326.

¹⁸⁷ Vanlı, *el-Mescidü fi'l-İslâm; ahkâmühü, âdâbühü, bida'uhü*, 113.

d) Kadın olsun erkek olsun Müslümanların, mescid içinde kafa (sırt) üstü şeklinde dahi olsa uyumaları caiz görülmüştür.¹⁸⁸

e) Necis şeyleri mescide taşımak haram,¹⁸⁹ mescide girerken silah, ok, bıçak gibi kesici aletleri kılıfına sokmak sünnet,¹⁹⁰ silahı mescidin içinde bilemek (doldur-boşalt yapmak) ise mekruh,¹⁹¹ mescidin içinde alış-veriş yapmak uygun olmamakla birlikte, akdi caiz görülmüştür.¹⁹²

f) Hiçbir zaruri itiyacı bulunmayan, çalışıp kazanma gücüne sahip olan, sağlıklı veya maddi durumu yerinde olan zengin kişilerin dinî duyguları istismar edip mescid önlerinde dilenmelerinin caiz olmamasıyla¹⁹³ birlikte, genel anlamda eğer namaz kılanlara eziyet verilmiyorsa ve insanlara yapışılıp sadaka vermeleri için ısrar edilmiyorsa, mescid önlerinde dilenme mübah görülmüştür.¹⁹⁴

g) Abdest alma gibi zaruret hali dışında, ezan okunduktan sonra, müezzin veya cemaatin namaz kılmadan mescidden ayrılmaları bütün mezheplerce mekruh görülmüştür.¹⁹⁵

¹⁸⁸ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 2/200, 204; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/212; Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4/195, 197, 291, 373.

¹⁸⁹ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 2/201.

¹⁹⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4/216.

¹⁹¹ Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4/215.

¹⁹² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/383; Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4/215, 326; Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 6/564.

¹⁹³ İhsan Akay, *İslâm Hukukunda Dilencilik*, (Ankara 2019), 183.

¹⁹⁴ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 2/203; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr ala'd-dürri'l-muhtâr*, 3/42.

¹⁹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/62; Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 2/207; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik Şerhu kenzi'd-dakâik*, 1/182; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasari Halîl*, 2/138-139; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ila şerhi'l-Minhâc*, 1/418.

h) Mescide giren kişinin, mescidin içinde kendine yer ayırması veya izin almadan iki kişinin ortasına oturmaya çalışması uygun görülmemiştir. Kişi oturacak yer bulamıyorsa, orada oturanlardan safları sıklaştırarak yer açmalarını isteyebilir.¹⁹⁶

i) Namaz vakitleri dışında, korunması amacıyla mescidi kapalı tutmada beis yoktur.¹⁹⁷ Mescidleri tamamen kapatmak ise caiz görülmemiştir.¹⁹⁸ Zuhaylî, mescidleri bozmanın, işlevsiz kılmanın ve ibadete kapatmanın en büyük hak ihlali ve zulüm olduğunu, zira bunun dinin saygınlığına hanel getireceğini, Yaradan olan Allah'ı unutturmaya sebebiyet verdiğini, bu şekilde insanlar arasında fesat ve bozgunculuğun yayılacağını dile getirmektedir.¹⁹⁹ İsrafa kaçmadan mescidi loş ve tenha bırakmama adına sabaha kadar mescid/minare aydınlatılmasında da beis görülmemektedir.²⁰⁰

j) Bayram namazı ve hutbesinin idrak edilmesi ile bir arada bulunabilme ve tebrikleşmelerin yapılması amacıyla, her iki bayram namazının, kapasitesi uygun olup mescid hükmünde olan bir mekânda kılınması daha faziletli görülmüştür.²⁰¹ Ancak kapasite, daha fazla katılım ve salgın hastalıklar için önlem almak gibi çeşitli zaruri gerekçelerle mescid dışındaki daha geniş alanlarda da bayram,

¹⁹⁶ Vanlı, *el-Mescidü fi'l-İslâm; ahkâmühü, âdâbühü, bida'uhü*, 82.

¹⁹⁷ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/321; Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 2/206; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ala'd-dürri'l-muhtâr*, 2/428; Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-hindiyeye*, (Beyrut 2000), 1/121; Zerkeşî, *İ'lâmü's-sâcid bî ahkâmi'l-mesâcid*, 340-343.

¹⁹⁸ el-Bakara 2/114.

¹⁹⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîrû'l-münîr fi'l-akâdeti ve's-şerîati ve'l-menheci*, 1/305-306.

²⁰⁰ Zerkeşî, *İ'lâmü's-sâcid bî ahkâmi'l-mesâcid*, 340.

²⁰¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/591.

istiskâ ve husûf/küsûf namazları kılınabilir.²⁰² Nitekim günümüzde Endonezya, İran ve Suudi Arabistan gibi bir takım kalabalık Müslüman ülkelerde, mescid dışında kılınabilen bu tür namazlar için bazı mekânlar tahsis edilmiştir ki, bunlara “Musalla el-îd/bayram namazgâhı” denilmektedir.

15. Mescid-i Harâm’a Ait Hükümler

Bu başlıkta konumuz çerçevesinde Mescid-i Harâm ve Kâbe’nin diğer mescidlerden farklı bazı özelliklerine değinilmiştir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

a) İslâm dininde, ibadet açısından “harâm/saygınlık” ifade eden mescid, Mescid-i Harâm’dır. Nitekim Mescid-i Harâm’ı diğer mescidlerden ayıran özelliği şudur ki, *tavaf* ve *sa’y* gibi bazı ibadetler sadece onda yapılırken, başka hiçbir mescidde yapılamamaktadır. Keza Kur’ân’da Allah (cc) tarafından, müşriklerin “Mescid-i Harâm”a yaklaştırılmaması emredilmektedir.²⁰³ Harem bölgesine has olan bu duruma kıyasla, gayri müslimlerin Allah’ın evi olan mescidlere girip girememeleri hususunda, İslâm hukukçularınca öteden beri ihtilâf yapılmıştır. Hanefiler’e göre Yahudi ve Hıristiyan olan gayri müslimler bütün mescidlere girebilirler. Zira müşriklerin Mescid-i Harâm’a girişlerini yasaklayan Tevbe suresinin 28’nci âyeti, ya nüzul zamanındaki müşrik ve putperestler için indirilmiştir,²⁰⁴ ya da bu âyetle müş-

²⁰² İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “İkâmetü’s-salât”, 167.

²⁰³ İlgili âyetin meali şu şekildedir: “Ey iman edenler! Biliniz ki Allah’a ortak koşanlar pislîğe²⁰³ batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm’a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir. Allah bilmekte, hikmetle yönetmektedir.” (et-Tevbe 9/28).

²⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi’l-Kur’ân (Tefsîrû’l-Kurtubi)*, 10/156.

riklerin hac için Mekke'ye girişleri menedilmiştir.²⁰⁵ Şâfiîler'e göre, ilgili âyetin yasaklayıcı hükmü gereğince Yahudi ve Hıristiyanlarla birlikte müşrikler, Mescid-i Harâm hariç Müslümanların izniyle bütün mescidlere girebilirler.²⁰⁶ Ancak Mâverdî, müşriklerin mescide girişlerini iki şekilde değerlendirmiştir. Ona göre müşriklerle yapılan zimmet akdinde mescidlere girmeyeceklerine dair hüküm varsa, asla mescide giremezler, şayet böyle bir hüküm yoksa girebilirler.²⁰⁷ Hanbelîler'e göre ayetin açık hükmü gereğince, müşrikler Mescid-i Harâm'ı da kapsayan Mekke haremine giremezler. Diğer mescidlere girebilirler.²⁰⁸ Nitekim İbn Kayyım, Hz. Peygamber'in uygulamasına dayanarak şöyle demektedir: "Müslümanların izin vermeleri ile gayri müslimlerin de istismar ederek adet haline getirmemeleri kaydıyla gayri müslimler mescide girebilirler ve içinde ibadetlerini icra edebilirler."²⁰⁹ Mâlikîler'e göre ise Müslümanlar izin verse bile müşrikler mescidlere giremezler. Zira harâm/saygınlıkta bütün mescidler Mescid-i Harâm'a kıyas edilir.²¹⁰ Bu nedenle müşriklerin hükmî necaset

²⁰⁵ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Cessâs er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (Beyrut 1992), 4/280.

²⁰⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/279-280; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsîrû'l-Kurtubî)*, 10/155; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/216; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, (Beyrut 2003), 8/89-90.

²⁰⁷ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, (Beyrut 1994), 2/268.

²⁰⁸ Mansur b. Yunus b. Salâheddin b. Hasan b. İdris el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ' an Metni'l-iknâ'*, (Beyrut 1983), 3/134.

²⁰⁹ İbn Kayyım, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd*, (Beyrut 1998), 3/556-557.

²¹⁰ Zühaylî, *et-Tefsîrû'l-münîr fi'l-akâdeti ve's-şer'ati ve'l-menheci*, 5/515.

olan “Allah’a şirk koşma” vasıfları devam ettiği sürece mescidlere girişleri mümkün değildir.²¹¹

b) *Haof* hali ve nafile namazların bazı durumları hariç Müslümanların farz, vacip ve nafile namazlarda Mescid-i Harâm’a (Kâbe) yönelmeleri gerektiği hususunda fukaha ittifak etmiştir. Nitekim suyun derinliklerinde seyreden deniz altı araçlarından²¹² ve dağların zirvesinden Kâbe’ye yönelerek namaz kılmak gerekir.²¹³ “Dağların zirvesi”ne, günümüzde mutad ulaşım aracı haline gelen uçaklar da hamledilerek, bunlardan Kâbe’ye yönelik namaz kılınabilir.

c) Vefat eden Müslümanların naaşlarının kabre konulmasında kibleye doğru yöneltmek Şâfiî²¹⁴ ve Hanbelîler’e²¹⁵ göre vacip, Hanefî²¹⁶ ve Mâlikîler’e²¹⁷ göre sünnettir.

d) Mâlik ile Şâfiî’nin kadim görüşüne göre, diğer mescidlerde cemaatle kılınan namazların aksine, Kâbe’de imamın arkasında namaz kılan me’mûm durumundaki kişi, imamın önünde iken de ona tabi olabilir.²¹⁸

e) Hicr-i İsmâil’de nafile namazlar kılınabilir. Ancak Hicr-i İsmâil’in Kâbe’den sayılması hususu, kat’î değil zannî’dir. Zira buna

²¹¹ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 2/469; Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 4/279-280; Ayrıca Bkz. Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve edilletühü*, (Dımaşk 1985), 1/489.

²¹² Zühaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve edilletühü*, 1/606.

²¹³ Zühaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve edilletühü*, 1/597.

²¹⁴ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi’l-Minhâc*, 2/38.

²¹⁵ İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 2/66.

²¹⁶ Şeybânî, *Kitâbü’l-asl (el-Mebsût)*, 1/393.

²¹⁷ Hattâb, *Mevâhibü’l-celîl li Şerhi Muhtasarı Halîl*, 3/44.

²¹⁸ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi’l-Minhâc*, 1/491; İbn Tahir, *el-Fıkhü’l-mâlikî ve edilletühü*, 1/341; Cezîrî, *el-Fıkhü ala’l-mezâhibi’l-arba’a*, 1/339.

dair rivayet âhâd haberdır. Bu sebeple burada farz namazlar kılınmaz.²¹⁹ Ayrıca Hicr-i İsmâil'de, nafile namaz da olsa sırtı Kâbe'ye verip kılmak caiz değildir ve namaz bozulur.²²⁰

f) Hanbelîler hariç²²¹ diğer mezheplere göre, namaz kılan kişinin önündeki Kâbe duvarının bir miktar yüksek olması kaydıyla Kâbe'nin içinde de namaz kılınabilir. Ayrıca altında ve çatısında namaz kılınabilir.²²² Şâfiî de bu konuda şöyle der: "Kâbe içinde nafile namaz kılmak caiz ise, içinde farz namaz kılmak da caizdir. Çünkü temizlik ve fazilet açısından yeryüzünde oradan daha evla bir mekân yoktur. Ancak biz yine de cemaatle namaz kılmayı öneririz. Cemaatle namaz da Kâbe duvarlarının dışında kılınmaktadır. Ancak kazaya kalmış namazların Kâbe'nin içinde kılınması daha makuldür."²²³

g) Namazda Kâbe'ye veya Kâbe bulunmadığı takdirde, onun cihetine yönelmek şarttır. Ancak Kâbe veya duvarındaki Hacerülesved şu anda buldukları yerden nakledilseler veya yıkılsalar bile -asıl yerine herhangi bir işaret konulsun veya konulmasın- Müslümanların kiblesi değişmez. Şu halde mescidlerin mihrapları o yöne doğru bakmaya devam edecektir.

²¹⁹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/336.

²²⁰ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/336; Hudayrî, *Ahkâmü'l-mesâcidi fi's-şerâti'l-İslâmiyye*, 1/70.

²²¹ İbn Duveyyân, *Menârü's-sebîl*, 1/77.

²²² Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/335; Mevsilî, *el-İhtiyâr li talîli'l-muhtâr*, 1/70; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl li Şerhi Muhtasarı Halîl*, 2/195; Cezîrî, *el-Fıkhü ala'l-mezâhibi'l-arba'a*, 1/167-168.

²²³ Şâfiî, *el-Ümm*, 1/98; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/144.

SONUÇ

Yeryüzünün tamamı mescid olarak tanımlanmakla birlikte, bilinen şekliyle mescidlerde Müslümanlar; cuma namazı ve farz namazlar ile itikâf gibi bazı ibadetlerin önemli bir kısmını icra etmektedirler ki bu mescid inşa etmenin asıl amacıdır. Bununla birlikte zaruret halinde mescidin birçok alanda değerlendirildiğini görmekteyiz. Nitekim ilk dönemlerden itibaren mescidlerde, eğitim verilmiş, yargılama ve liân olayları icra edilmiş, mescidler hapisane ve hastane olarak kullanılabilmiştir. Keza mescidlerde nikâhlar akdedilmiş ve önlerinde lukata için ilânlar verilmiş, mescidin içinde veya müştemilatında cenaze namazları kılınmıştır.

Mescidlerin manevi imarı yanında fiziki imarı da Müslümanların sorumluluğundadır. Zira Kur'ân-ı Kerîm âyetleri ve Hz. Peygamber'in hadîsleriyle Müslümanlar, yardımlaşarak mescidin fiziksel inşasına teşvik edilmişlerdir. Mescidlerin gayri müslimlerin mezar kalıntıları üzerine inşa edilebileceği hususu bizzat Hz. Peygamber'in müşahadesinde uygulanmıştır. Müslümanların mescid inşa ederken, Kâbe hariç israfa kaçmamaları ve mescidin altın ve gümüş gibi değerli madenlerle tezyin etmemeleri tavsiye edilmiş, mescidin sürekli temizlenmesi amacıyla gerekirse eleman tutulabileceği hususu fukaha tarafından hüküm altına alınmıştır.

İtikâf gibi bazı ibadetlerin icra edilebilmesi ile hükmî necasette olanların menedilebilmesi için mescidin kapsamı hüküm altına alınmıştır. Mescidin altı ve üstü mescid hükmünde olduğu hususunda ittifak varken, müştemilatı ile bahçe ve avlusunun mescidden sayılıp sayılmaması hususunda ihtilaf yaşanmıştır. Nitekim mescidin

kapsamı hakkında fukaha çeşitli değerlendirmelerde bulunurken, mescidin mütemmim cüzlerinden olan mihrap ve minber hakkında varid olan hususları dile getirmişler, mescide bitişik olan minarenin mescidden sayılabileceğini, dolayısıyla içinde itikâf yapıp cünüp ile hayızlı olanların burada durmalarına izin verilmeyeceğini beyan etmişlerdir.

Ebû Hanîfe'nin bir görüşü ve Ebû Yûsuf ile Hanbelîler'in essah görüşüne göre atıl hale gelen mescid, hâkim kararıyla satılır ve elde edilen gelir, yakın başka mescidlere harcanır. Keza mescide ait hasırların eskiyip çürümesi durumunda, satılarak değerlendirilmesi ile alınan ücretlerin mescidin yararına harcanması uygun görülmüştür. Ahmed b. Hanbel, harabeye dönüşüp bir daha onarımı mümkün olmayan mescidin satılabileceği ve onun parasıyla yeni bir mescidin yapılabileceği görüşündedir. İmam Muhammed'e göre, vakıf malı olan mescid ve çevresi istifade edilemeyecek duruma geldiğinde vakfedene, o da ölmüşse varislerine döner. Buna göre mescid atıl hale gelip eski sahiplerine döndüğünden satılabilmektedir.

Bir muhitte, ihtiyaç dışında birden fazla mescidin inşası uygun görülmezken, zaruret halinde buna cevaz verilmiş ve bir şehirdeki muhtelif mescidlerde cuma namazı kılmanın caiz olduğu görüşü belirgin bir hal almıştır. İbadetin hem kadın ve erkeğe hem de sağlıklı ve engelliye farz olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda mescidlerin hem kadınlar hem de engellilerin rahatça ibadet edebilecekleri tarzda inşa edilmesi gerektiği hususunda fukaha gerekli telkinlerde bulunmuştur. Gasbedilmiş toprak üzerinde de olsa kılınan namaz sahihtir. Zira men edilen husus, namaz kılmak değil,

“gasp”tır. Ancak mescidin haram olmayan bir mülkte inşa edilmesi hususu fukaha tarafından hüküm altına alınmıştır. Dahası eğer mâbedler mülken gayri müslimlerin ise, onların izni olmadan Müslümanların içinde namaz kılmamaları tavsiye edilmiştir.

KAYNAKÇA

Ağırman, Mustafa, Hz. Muhammed (s.a.v.) Devrinde Mescid ve Fonksiyonları, Ravza Yayınları, (İstanbul 2018).

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, (Beirut 2001).

Akay, İhsan, *İslâm Hukukunda Dilencilik*, (Ankara 2019).

Atar, Fahrettin, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, (Ankara 2020).

Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî Şerhu sahîhi'l-Buhârî*, (Beirut tsz.).

Bağdâdî, Hatîb Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, (Riyad 1969).

Berâziî, Ebû Saîd Halef b. Ebi'l-Kâsım b. Süleymân, *et-Tehzîb fi'htisâri'l-Müdevvene*, (BAE 2002).

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, *Sahîhu'l-Buhârî*, (Dımaşk 2002).

Bühûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn, *Şerhu Müntehâ'l-îrâdât*, (Byy. 2000); *Keşşâfü'l-kınâ' 'an Metni'l-iknâ'*, (Beirut 1983).

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (Beyrut 1992).

Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed Avd, *el-Fikhu ala'l-mezâhibi'l-arba'a*, (Kahire 2006).

Dimyâtî Bekrî, Ebû Bekir Osman b. Muhammed Şattâ (ö. 1310/1892), *Îânetü't-tâlibîn 'alâ halli elfâzı Fethi'l-mu'în*, (Darü'l-fikr neşr.), byy. bty.

Düveys, Ahmed b. Abdürrezzâk, *Fetâvâ'l-lecneti'd-dâime li'l-buhûsi'l-ilmıyyeti ve'l-iftâ*, (Riyad 1998).

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk, *Sünenü Ebî Dâvûd*, (Humus 1969).

Erdebîlî, Cemalüddin Yusuf b. İbrâhim, *el-Envâr li a'mâli'l-ebrâr*, (Mısır tsz.).

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul 2019).

Ezherî, Salih Abdussemî, *Cevahirü'l-iklîl Şerhu muhtasarı eş-şeyh Halîl*, (Beyrut 1418).

Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî, *el-Misbâhü'l-münîr*, (Dımaşk 2016).

Gönenc, Halil, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, (İstanbul 1992).

Güç, Ahmet, *Dinlerde Mâbed ve İbadet*, (İstanbul 2005).

Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, (Ankara 1998).

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Müesseselerine Giriş*, (İstanbul 2013); *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam İbn Münebbih*, (İstanbul 1967).

Hasan İbrâhim Hasan, *Târîhü'l-İslâm*, (Mısır 1964).

Hudayrî, İbrâhim b. Sâlih, *Ahkâmü'l-mesâcidi fi's-şerâti'l-İslâmiyye*, (Riyad 2001).

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz, *Reddü'l-muhtâr ala'd-dürri'l-muhtâr*, (Riyad 2003).

İbn Duveyyân, İbrâhim b. Muhammed b. Sâlim, *Menârü's-sebîl*, (Dımaşk 1958).

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Musannaf fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*, (Riyad 1409).

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, (Beyrut 1995); *Fethu'l-bârî bi Şerhi sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut 1993).

İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *Ahkâmü ehli'z-zimme*, (Beyrut 2014); *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd*, (Beyrut 1998).

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, (Kahire 1367); *el-Kâfi*, (Mısır 1997).

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünenü İbn Mâce*, (Kahire tsz.).

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut 1968).

İbn Müflih, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü'l-fûru ve maahü Tashîhu'l-furu*, (Beyrut 2003).

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, (Beyrut 2012).

İbn Sellâm, el-Kasım b. Miskîn, [Kitâbü'l-emoâl](#), (Mısır 2007).

İbn Tahir, Habîb, *el-Fikhü'l-mâlikî ve edilletühü*, (Beyrut 1988).

İbn Teymiyye, Takiyüddin Ahmed b. Abdülhalim b. Abdüsselam, *el-Fetâvâ'l-kübrâ*, (Beyrut 1987).

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (Beyrut 2003).

İbnü'l-Hümâm, Kemalüddin Muhammed b. Abdilvahid, *Fethu'l-kadîr Şerhu'l-Hidâye*, (Beyrut 2003).

Kalyûbî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme, *Hâşiyetü'l-Kalyûbî alâ Şerhi'l-Mahallî ale'l-Minhâc*, (Mısır 1956).

Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, (Beyrut tsz.).

Köse, Saffet, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara 2003).

Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, (Beyrut 1997).

Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li-ahkâmî'l-Kur'ân (Tefsîrü'l-Kurtubî)*, (Kahire 1983).

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir, *el-Muvatta'*, (Kahire 1370).

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, (Kahire 2006); *el-Hâvi'l-kebîr*, (Beyrut 1994).

Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed, *el-İnsâf fî marifeti'r-râcih mine'l-hilâf ulâ mezhebi'l-imâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, (Kahire 1955).

Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li talîli'l-muhtâr*, (Beyrut 1937).

Mü'nîs, Hüseyin, *el-Mesâcid*, (Kuveyt 1981).

Müslim, Ebu'l-Hasan Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhü'l-Müslim*, (Beyrut 1955).

Nevevî, Muhyiddîn Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi'l-Müslim*, (Ürdün tsz.); *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, (Amman 2005); *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb* (thk. Muhammed Necîb el-Mutî), (Cidde, tsz.); *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, (Mısır 1929); *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kurân*, (Beyrut 1994); *Fetâva li'n-Nevevî*, (Beyrut 1996).

Nizâm, Şeyh, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, (Beyrut 2000).

Özarlan, Selim "Dihlevî'ye Göre İslâm'ın Sembolleri", *Bilimname*, S. 18, 2010/1,

Râfiî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Azîz şerhü'l-vecîz*, (Beyrut 1997).

Remlî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza, *Nihâyetü'l-muhtâc îla şerhi'l-Minhâc*, (Beyrut 2003).

Ruaynî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân, *Mevâhibü'l -Celîl li Şerhi Muhtasarı Halîl*, (Byy, 2010).

Sâbûnî, Muhammed Ali, *Ravâi'u'l-beyan fî tefsîri âyâtî'l-ahkâmi mine'l-Kur'ân*, (Beyrut tsz.).

Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, (Beyrut 1994).

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût*, (Beyrut 1990).

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *İ'lâmü'l-erîb bi hudûsi bid'ati'l-mahârîb*, (Mısır 1990).

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, (Mısır 1410).

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Neylü'l-evtâr Şerhu Münteka'l-ahbâr*, (Demmâm 2006).

Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad, *Kitâbü'l-asl (el-Mebsût)*, (Beyrut 1990).

Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf, [el-Mühezzeb](#) *fî fikhî'l-İmâm eş-Şâfi î*, (Dımaşk 1996).

Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*, (Beyrut 2000).

Taberî, Ebü'l-Fezâil Celâlüddîn Abdurrahmân b. Nasr b. Abdillâh, *Nihâyetü'r-rütbe fî talebi'l-hisbe*, (Kahire 1946).

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu'l'l-kebîr (Sünen-i Tirmizî)*, (Beyrut 1998).

Usaymî, Abdurrahmân b. Dahîl, *Ahkâmü'l-maâbid*, (Riyad 1430).

Vanlı, Hayreddîn, *el-Mescidü fi'l-İslâm; ahkâmühü, âdâbühü, bida'uhü*, (Amman 1414).

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, *Meâni'l-Kurâni ve irâbühü*, (Beyrut 1988).

Zerkeşî, Muhammed b. Bahâdır b. Abdullah, *İ'lâmü's-sâcid bî ahkâmi'l-mesâcid*, (Kahire 1996).

Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus, *Tebyînü'l-hakâik Şerhu kenzi'd-dakâik*, (Mısır 1315).

Zühaylî, Muhammed, *el-Mu'temed fi'l-fikhî's-Şâfiî*, (Dımaşk 2011).

Zühaylî, Vehbe b. Mustafa, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü*, (Dımaşk 1985); *et-Tefsîrü'l-münîr fi'l-akîdeti ve's-şerîati ve'l-menheci*, (Dımaşk 2009).